

Sadik Idrizi Aljabak

GORA
DALEKA I SAMA

(drugo izdanje)

Sadik Idrizi Aljabak

Gora, daleka i sama

Prizren...

Sadik Idrizi Aljabak
Gora, daleka i sama

Recenzent

Alija Džogović

Izdavač
ALEM, Prizren

Za izdavača
Mustafa Balje

Štampa

Postoji legenda o Gori koja je nastala u vrijeme kada se među ljudima veoma malo, ili se uopće nije koristila pisana riječ. Legendu sam čuo više puta, ali sam je zapisao tek krajem osamdesetih prošloga vijeka, dok još nismo bili svjesni planova koji su nam pripremani. U svojoj naivnosti mogli smo povjerovati lažima o našem porijeklu i korijenima, koje su svakodnevno širili. Mesud Islamović je više puta upozoravao i pozivao na oprez, jer, govorio je, stvari ne slute na dobro i mogu nas skupo koštati.

Bilo je vrijeme kad su pored nas prolazili neki čudni tipovi, koji će kasnije zaigrati crno kolo. Bilo je vrijeme u kojem je komunizam bio na izdisaju, vrijeme u kojem su padale stare vrijednosti, dok se nove nisu mogle izboriti za svoje mjesto. Desio se pad Berlinskog zida i kosovske autonomije. Bio je raskol.

Legendu o Gori čuo sam u ranoj mladosti, dok još nisam putovao predjelima sna. Čuo sam je od svog komšije Mehmeda Mućina, koji je znao bezbroj legendi i priča iz „turskoga vakta”, mada se i onda činilo da je ova priča mnogo starija i da nema ničeg zajedničkog s tim vremenom,.

Mehmed Mućin je u cijelom kraju najbolje pričao o Jusufu i Džemilji i Ilinki divojki, pjevao je o Bećir-kapetanu i drugim našim junacima. Bio je toliko uvjerljiv da se činilo kao da je učestvovao u svakom događaju o kojem je govorio ili pjevao.

Legenda koju sam čuo i koju sam mnogo godina kasnije zapisao, glasila je:

„Kad je Bog stvarao i dijelio svijet, Gori je palo surovo mjesto, među brdima i visokim planinama, gdje zima traje po šest i više mjeseci. Zbog toga je Gora bila tužna i utučena. Bog je vide tako zamišljenu, pa joj reče:

– Šta ti je, što si tako nevesela?

– Bože dragi, kako da budem spokojna i sretna, sama sam na kraju svijeta i niko me ovakvu neće.

Bogu bi žao, pa joj obeća:

– Ne budi tužna, poslat ću žitelje koji će ti se radovati kao što se nikome na ovome svijetu ne raduju. Bit će tužni i veseli zbog tebe. Tužni, kad te budu ostavljali, a veseli kad se budu vraćali.

Tako i bi. Goru naseliše ljudi koji se vijekovima raduju i plaču za njom, kao niko na ovome svijetu.”

Ovo je knjiga o Gori, njenom prokletstvu i usudu. Zapravo, ovo su samo fragmenti jedne priče.

Mnogo veći dio nalazi se skriven u dušama naših ljudi rastrvenih po čitavom svijetu, od Anadolije do Skandinavije i Kanade. Svaka njihova priča je nova i zasebna knjiga o Gori.

JUSUF I DŽEMILJA

Poslije rata na Kosovu, kad je granica prema Albaniji postala „meka”, poželio sam otići do Šištejeca, najvećeg sela u tom dijelu Gore. Htio sam posjetiti pjesmom opjevana „šišteječka grobišta” i mezar čuvene Džemilje. Čuo sam da je mezar obilježen nišanom, i da je na njemu samo godina njenog preseljenja – 1936.

Vidio sam siromaštvo ali i ljude velikog srca i duše, ljude koji znaju da se raduju. Vidio sam pristojno ograđena „grobišta” i dobro očuvane stare nišane (izglavnike, klanike). Jedan od njih bio je Džemiljin, obrastao travom.

Jusufov nišam nisam pronašao ni u Kruševu, u kojem je bio rođen, mada sam od starijih ljudi pokušavao saznati bar nešto o njemu. Međutim, niko nije znao gdje je Jusuf završio i gdje je ukopan. Svi su govorili da je život skončao daleko od svog rodnog sela i Gore, u dalekim pustarama Anadolije. Jedino su znali gdje se nalazi mahala u kojoj je živio i koja danas čuva njegovo ime – Hadžijinci.

Jusuf i Džemilja su rođeni sredinom XIX vijeka u Kruševu. U njihovim životima sve je bilo normalno i

sve bi ostalo izvan pjesme, da se u njihov brak i život nije umiješala Jusufova majka. Ona nije mogla trpjeti ponašanje mlade i prelijepa nevjeste, koja je bila „nišan vo Gora”, i koja je, mimo svih običaja, često izlazila na kapiju, dok je Jusuf odlazio na pazar u Prizren. Svekrva je to smatrala velikim i neoprostivim grijehom.

Jednoga dana majka je pozvala Jusufa u svoju odaju i zatražila da ostavi („turi”) Džemilju:

– Sinko, ona neje za tebe. Turi ga, neka ne hulji kuća naša. Ti imaš ime golemo, ti si hadžija.

– Ama, majko, ja ne i som našof mahana.

– Ti ništo i ne viđiš, ti si oćoraef, um ti go zela. Džemilja nema mesto vo kuća naša, nikogo ne sluša, nema nikakovf terbijet.

Jusuf je u životu mogao uraditi sve, ali, ne poslušati i odbiti majku nije mogao. U trenutku krize i slabosti prihvata, majčin savjet i „teška srca“ ostavlja Džemilju. Ubrzo uviđa svoju grešku, ali ispravke u ovakvim slučajevima su rijetke i gotovo nemoguće.

*Da lji ste ćulje razbralje
šo bilo ćudo goljemo
vo tija selo Kruševo?
Se beret hodže, hadžije*

*i Demiljina akraba,
Džemilja će ga turaje.*

Iz inata, ili možda iz srdžbe, Džemilja se ubrzo preudaje, sada u susjedni Šištejec. Jusuf, koji se još nije oporavio od posljedica svog postupka, bio je potpuno izgubljen i slomljen. Prestao je odlaziti „na pazar”; s majkom je sve manje razgovarao. U čaršiju nije silazio mjesecima. U džamiju je išao samo za džumu, dok je sve ostale namaze obavljao kod kuće. Mnogo puta bi zastao u namazu i nije znao na kojem je rekjatu. Često se pitao da li mu je namaz valjan, jer dok ga obavlja „otputuje”, pa mu treba vremena da se pribere i povrati. Mada je bio iskren vjernik, sve je više dolazio u kušnju i pitao se da li je normalno to što mu se dešava i da li je još u vjeri. Čak je tražio savjet i od čuvenog imama iz Restelice, koji ga je hrabrio i poručio:

– Proći će to, dosad si bio primjer ostalima. Alah nas stavlja na iskušenje da bi vidio koliko smo jaki u teškim situacijama.

To mu nije mnogo pomoglo, jer je i dalje ostao u bunilu.

Džemiljina druga svadba bila je mimo svih običaja i tradicije. To i nije bila obična svadba, nego nešto što se dogodi jednom u sto godina.

Dotad su se u Gori raspuštenice („turenice“) udavale i odlazile u novi dom oko ponoći, da ih niko ne vidi i ne čuje. Krišom bi ih otpratili žene, uglavnom njene tetke, dok bi selo za to čulo mnogo kasnije, vijest se prenosila šapatom.

U svatove po Džemilju digao se cijeli Šištejec. Svi na konjima i naoružani puškama i kuburama. I muzika je bila bučna i neobična – „dve ralje svirlje i tupani“ (četiri goča i četiri zurle).

Kruševo, koje je kao u kazanu i gotovo ispod zemlje, ječi od muzike i pucnjave. Beskrajna kolona svatova spušta se preko Mlake i Bele zemne. Preko drvenog mosta ulaze u centar sela, gdje se stvorila gužva kakvu selo dotad nije zapamtilo.

U Jusufovoj kući je tiho kao da se čuva mejt. Jusuf, slomljen od bola, zatvara se u svoju odaju da ne čuje tu jeku i ne vidi svatove svoje bivše žene. Pokušava da bude jak, da pobijedi samoga sebe, ali nikako ne može odoljeti svom nagonu. Najzad, donosi odluku da krene i pridruži se onima koji će ispraćati Džemilju. Sestru Razu zamoli da mu osedla konja Doriju. Sestra prepoznaje njegovu namjeru i moli ga da ne počini ludost i ne bruka sebe i cijelu porodicu:

– Brate, nemoj da ni se smije Gora!

– Nemoj ti da se mešaš vo muške rabote, konja osedlaj i ne zbori nišćo.

Sestra, na koju Jusuf u životu nije podigao glas, bez riječi posluša brata. Jusuf kreće za svatovima i sustiže ih na izlazu iz sela, više Pirove njive.

Velika drama odigrala se blizu šišteječkih grobišta, gdje je Jusuf sustigao kolonu sa svatovima. Smogao je hrabrosti i snage da zaustavi Džemiljine svatove. Zatražio je da mu dopuste da je vidi zadnji put i da mu halali. Kad su mu dopustili da joj se obrati, zamolio je da podigne duvak, da je daruje dukatima, koji su kupljeni samo za nju i drugoj ne priliče.

*„Ej, mori, bela Džemiljo,
podigni duak ot čelo,
još jen put da se vidime,
ja da ti dajem daroji
i halaf da se učinime,
eto ti nosim, džanam, amanet,
amanet – kapa so dukati,
zemi i džerdan nareden,
za druga ovja ne ljiči.”*
*„Oj, more, Jusuf-hadžija,
ne digam duak ot čelo,
ot tebe imam havalje.”*

*Zamalje Jusuf, premalje,
na šišteječke grobišta.*

Samo veliki ljudi, a Jusuf-hadžija je bio takav, mogu uraditi tako nešto; zaustaiti tuđe i naoružane svatove. Vjerovatno je neko od svatova u Jusufovom bolu prepoznao sebe i nije dopustio da se dogodi tragedija. Jusufu su dozvolili da se obrati Džemilji.

Kod šišteječkih grobišta dogodilo se nešto što je moralo ući u pjesmu, nešto jače i od same smrti. Uvrijeđena i ponosna Džemilja odbija Jusufovu molbu, govoreći: „Ne digam duak ot čelo, ot tebe imam havalje.” Jusuf gubi svijest i skrhan pada niže šišteječkih ornica, sada potpuno slomljen kao čovjek, bez snage da bilo šta preduzme u životu. Napušta svoju majku i dom, napušta Goru i odlazi u Tursku. Odlazi u daleke pustare Anadolije. Tamo je, kažu, završio svoj bijedan i nesretan život.

Mnogo godina kasnije neki čobanin, koji je sa stadom zimovao u Turskoj, pričao da je sreo Jusufa kao sijedog starca. Čobanin je, negdje u Anadoliji, pjevao pjesmu o Jusufu i Džemilji, a ovaj to čuo i zamolio da mu pjesmu otpjeva još jednom. Dok je

čobanin pjevao, nepoznati starac je plakao kao dijete. Izvadio je dukat iz džepa i rekao: „Uzmi, ovo je pjesma o meni, ovo je moja pjesma.“ Čobanin je, u čudu, produžio za svojim stadom, a Jusuf nestao kao priviđenje. Preselio se u pjesmu.

U gornjem dijelu „šišteječkih grobišta“ nalazi se teće (turbe). Svake večeri neko iz iste porodice tamo zapali svijeću. Po noći mu se niko ne približava, jer kažu da tu dolaze isastaju se Jusuf i Džemilja. Kažu još, da će tako biti sve do Kijametskog dana.

PERSIJSKI ČILIM

Rahmetli nana je pričala da joj je svekar Idriz u mladosti radio u Vrbnici, u Bugarskoj. Pokušavao sam na karti pronaći ovu varošicu, ali uzalud; ili je mjesto malo pa ga nema na karti, ili mu je u doba komunizma ime promijenjeno.

Djed Idriz je bio ortak s nekim Muratom iz Rapče. Držali su malu radnju u kojoj su prodavali bozu i salep; jedan od njih pravio je robu, dok je drugi, sa đugumima u rukama, išao po sokacima i nudio svoje proizvode.

Jednom godišnje, negdje s proljeća, dolazili su svojim kućama, u Goru, i ostajali po dvije-tri nedjelje. Tih dana kuće bi oživjele a djeca bila beskrajno vesela. Došao im je babo, kojeg dugo nisu vidjeli i o kojem je nana pričala tokom cijele godine. Tako je u životu, dobri i ugodni dani brzo prolaze, dok svi nesretni beskrajno dugo traju. Kad se vraćao nazad, babo je ustajao rano, daleko prije sunca. Sabah-namaz klanjao je na putu prema Brodu, pošto bi najprije uzeo abdest na česmi kod Šikovog korita. Sa Muratom se sastajao kod Muridže, mjesta više Broda, odakle su nastavljali put do Tetova, i dalje do Bugarske.

Jedne godine babo Idriz je iz Bugarske donio persijski ćilim. Svi su se divili njegovoj ljepoti, ali se i pitali kako ga je na leđima mogao nositi preko planine. Babo Idriz je preselio početkom XX vijeka, 1901. ili 1902. godine, od neke zarazne bolesti, kolere ili velikih boginja. Te godine je u selu bilo i po nekoliko dženaza na dan. Mnogi su ukopani u baščama, jer nije bilo sposobnih i zdravih muškaraca da tabute nose do mezarja. Čak su i žene, što nije u islamskoj tradiciji, vršile ukop umrlih.

I djed Omer je odlazio u Bugarsku, sve do propasti Turske 1912. godine, kad je jedva izvukao živu glavu i stigao do sela. Tih godina nastaje lom u dušama mnogih naših ljudi. Nastupaju teške godine gladi, bijede i nasilja. Mnogi su stradali od raznih vojski, drugi od pljačkaša (haramija), a većina krenula na put bez povratka, u daleku Tursku. Mnoga sela su potpuno opustjela. U korov su zarasle kuće, sokaci i avlije. Djed Omer je tokom jedne zime osamnaest puta išao preko planine u Tetovo po žito. Samo je tri puta uspio, na leđima, prebaciti koju oku. Više puta su ih u blizini Šutmanskog jezera presrele haramije i oduzele sve, čak su im i odjeću skidali.

Na dvije sedmice prije Đurđevdana, u proljeće 1919. godine, grupa haramija iz Ljume napala je kuću Abidina Čaje iz Kruševa. U odbrani kuće i stoke, poginuli su Abidinovi sinovi, Esat i Alija. Obojica su bili mladi, jedan tek oženjen, drugi je imao vjerenicu. Abidinov sin Hasan, čuveni kačak, iz zasjede je ubio nekoliko haramija. Njegova jednogodišnja kćerka, Fatma, ležala je u kolijevci koja je pogođena metkom. Na veliku sreću ostala je nepovrijeđena. Doživjela je duboku starost i danas je najstarija žena u selu.

U zamjenu za žito babo je prodao sve vrijedne stvari: pokućstvo, posteljinu i nakit. Nana je dala sav nakit koji je dobila od rodbine. Na red je došao i persijski ćilim, uspomena na babo Idriza, nešto što je u kući imalo posebno mjesto i čija se vrijednost mjerila s rijetkim musafima čuvanim u musandri.

Bugarska vojska je tokom Prvog svjetskog rata uspostavila granicu na prevoju ispod Vrace. Tu je za kratko vrijeme napravljena i karaula. Istog dana kad je djed Omer ponio prodati ćilim, sa njim je bila povećća grupa mještana. Svi su imali ponešto za prodaju ili razmjenu. Bilo je rano proljeće i snijeg se

prošarao planinom. U odlasku su uspjeli izbjeći bugarsku patrolu i bez većih problema stići do Tetova. Prodali su robu i dobili po dvadeset oka žita. Djedu su za ćilim ponudili petnaest oka, ali ga on nije htio dati, tražio je dvadeset. Ostali iz grupe, ponudili su mu po oku svog žita kako bi prije mraka prešli planinski prijevoj, ali djed nije pristao. Sa ćilimom na leđima krenuo je nazad.

U povratku, presrela ih je patrola i sprovela u karalu. Jednom bugarskom vojniku svidio se ćilim pa im je u zamjenu ponudio slobodu. Djed nije prihvatio, što je rasrdilo vojnike. Potom su ih sve odveli i strpali u neki magacin za duhan, na periferiji Tetova. Oslobodili su ih tek nakon šest dana. U selu su svi mislili da su ubijeni i već su ih prežalili.

Negdje u planini iznad Restelice, blizu Mavre, grupa haramija je iz zasjede otvorila vatru na njih. Ubijeni su Zenun Abazov i Arif Žaguljin, dok su dvojica bila ranjena. Ostala dvojica, od kojih je jedan bio djed Omer, s mukom su ranjene na ćilimu dovukli do sela. Tada je djed Omer, konačno, shvatio da mu ćilim ne donosi sreću.

Svake godine početkom juna mladi izlaze u planinu. Šetaju se i беру cvijeće. Na Mavri, pored česme, nalaze se dva mezara. Jedan je obilježen nišanom i na njemu je ime Arifa Žagulja. Ispod imena stoji da hajrat podiže sestra. Ovo nije jedini hajrat u našem kraju koji podižu sestre. Sestrinska ljubav i bol su beskrajni.

Juli 2002. U selu je opet svadba, kao nekad. Prilazi mi Harun, kojeg znam iz rane mladosti. Više od četrdeset godina, zajedno s porodicom, živi u Turskoj. S njim je još jedan čovjek, s kamerom. Harun kaže da je nepoznati unuk Arifa Žagulja i da ne govori naš jezik. Još dodaje da su došli obični mezare i vidjeti ostatke kuća svojih predaka.

„Vi ne znate kako je nama tamo, koliko često sanjamo ova brda i izvore”, kaže Harun. A Žaguljin unuk, s kamerom, ulazi u sokak gdje je nekad bila kuća njegovog baba, od koje su ostale samo zidine zarasle u korov i šiblje.

Avgust 2017. U selu se završava nova džamija. Unuk Žaguljin je iz Stambola poslao keramiku za

mihrab. I sam je došao da obiđe selo i zijareti grop svoga djeda.

Sa jednim djetrome iz sela krenuo je u planinu, preko Broda. Mislio je žičarom otići do gore, ali toga dana nije radila, pa su krenuli pješke.

Zvoni mi telefon. Dijete i unuk Žaguljin pitaju gdje je grob, ne mogu ga nikako pronaći. Kažem im da je trideset metara ispod izvora. Opet zovu i kažu da su ga našli, ali je kamenje razbacano. Tražeći zlato, neko je prekopao mezar.

Navečer sa Žaguljinim unukom pijemo kafu. Kaže, mnogo mu teško palo kad je vidio raskopani grob. Doći će dogodine da ostatke prenese u selo i da mu se, poslje sto godina, klanja dženaza.

SENKA

Rahmetli nana, koja je doživjela duboku starost i preselila u 105. godini života, bila je mudra starica i prava enciklopedija. Često nam je govorila: „Će me tražite nekoga, ama docna će vi bide.“ Danas, dvadeset godina kasnije, shvatam svu iskrenost i dubinu njenih riječi i vidim šta smo sve propustili i izgubili.

Kadgod nešto pišem o našoj bližoj ili daljoj prošlosti, javlja se slika rahmetli nane i njene sobe sa starim sahatom, koji je vrijeme mjerio *a la turka*, i knjigama na musandri. Uvijek je vidim u velikoj fotelji od pletenog pruća, ili u uglu sobe dok okrenuta Kibli obavlja namaz. Do kraja života bila je pedantna i čista, bila je uzorna vjernica i svima nam je ostala u divnom sjećanju.

Učila nas je vjeri ali i neprestano opominjala da znamo ko smo i gdje se nalaze naši najbliži. Nakon 1912. godine gotovo cijela njena familija se iselila u Tursku: dvije sestre (brata nije imala), amidža Muso, amidžići, daidže i mnogi drugi. Ipak, najviše je govorila o svojim daidžama. Imala ih je četvoricu i svi su, do propasti Turske, živjeli u Prištini i Skoplju. Bili su visoki oficiri u turskoj vojsci, na što

je bila veoma ponosna i uvijek pričala o tome. Govorila je da su bii „zengil“ i da je kao djevojčica od deset ili jedanaest godina bila „na gosti“ kod njih, u Prištini. Hvalila se da su daidže još u ono vrijeme imali hamamdžike s tekućom vodom, pričala kako se od Prištine do Ferizovića vozila „pampurom“ (vozom). Tada je sreła vršnjakinju i najmlađu kćer daidže Ishaka, koju su svi od milja zvali Senka.

Kasnije, tokom balkanskih ratova, skoro da je izgubila svaki trag svojim daidžama. Jedino je čula da je Ishak poginuo u bici kod Čanakala u rano proljeće 1915. godine. U toj bici izginulo je mnogo naših ljudi braneći Tursku kojoj je prijetila opasnost od potpunog nestajanja. Većina je kod Galipolja ostavila mlade žvovte, o čemu svjedoče nebrojeni nišani. Po gorskim selima ostale su majke i udovice, godinama čekajući svoje sinove i muževe. Mnoge su majke-kukavice do kraja života bile u nadi da će im se sinovi vratiti. Malo ih se vratilo.

Zlipotok je prije Prvog svjetskog rata bio jedno od najvećih sela u Gori. Prema jednom popisu iz 1913. godine, selo je imalo 914 stanovnika, dok je na popisu od 1921. godine bilo samo 264 žitelja.

Priča se da je poslije bitke kod Čanakala u selu ostalo više od 70 udovica.

U proljeće 2003. godine grupa mladih iz Gore, mahom iz Zlipotoka, posjetila je mezarluke kod Galipolja i Čanakala. Nakon devedeset godina otišli su pokloniti se sjenima palih šehida.

Rahmetli nana je saznala da su u to vrijeme Senki izgubili svaki trag. Poslije očeve smrti, da bi se prehranila, braća su je ostavila kod neke imućnije porodice. U novom domu bilo joj je dobro, prihvatili su je kao rođeno dijete. Iz kuće, u kojoj je radila kao služavka, udala se na jug Turske, na granici prema Siriji. U teškim godinama koje su nastupile u Turskoj, bila je gotovo zaboravljena.

Nana je često pominjala Senku i, svakoga ko je dolazio iz Turske, pitala da je slučajno nisu pronašli. Bila je ljuta na Senkinu braću, jer je smatrala da su zaboravili na sestru, ili su izgubili svaku nadu da je živa.

Nana me je 1974. godine poslala u Eskişehir da braću podsjetim na sestru i zamolim da je potraže i nekako pronađu. (Nani se sve činilo da su braća

bezosjećajna i da su u borbi za opstanak zaboravili na sestru.)

U jedno toplo junsko predvečerje stigao sam u Eskişehir, divan grad u azijskom dijelu Turske. Pronašao sam rodbinu, ali je problem bio moj turski jezik. Stariji članovi porodice su negdje na ivici sjećanja zadržali poneku našu riječ, ali to nije bilo dovoljno za normalno komuniciranje. Ponekad je moj engleski bio jedini način opštenja. Ipak sam shvatio da su i oni svih proteklih decenija činili sve kako bi pronašli sestru, mada je njihov trud ostajao bez uspjeha.

Naredne godine Senka se iznenada pojavila i pronašla svoju rodbinu. Svi su se čudili i bilo im je milo. Kad je to čula rahmetli nana, svima je davala poklone kao za Bajram. Bila je presrećna i govorila da je njeno insistiranje dalo rezultate. Danima je ponavljala: „Eto, vi som rekla da je Senka živa.”

A Senka je pričala da je njen muž obilazio gradove širom Turske, duž obale Crnog mora i raspitivao se o njenoj rodbini. To su radila i njena djeca, koja su se osjećala kao drvo bez korijena. Majka ih je tješila i govorila da ima rodbinu i da nije Jermenka, kako ju je ponekad nazivao muž, kome je bilo krivo što njegova žena nema rodbinu. Uporno je ponavljala da je zapamtila da je ime njenom ocu

Ishak, a ime sestre Rahima, što je bilo ime moje nane, koju je u ranoj mladosti srela u Prištini.

Samo u toku dva dana 1917. godine iz Kruševa je put Turske krenulo sedamdeset porodica. Selo je gotovo opustjelo. Komšija Hazir Duro pričao je da je kao dijete od desetak godina ispraćao muhadžire do Stratorja. Tu je zadnji put u životu vidio sestru, koja se tek udala i čija se nova porodica odlučila za „madžir”. Sestrina pisma je do kraja života čuvao kao hamajlije. Umro je u dubokoj starosti, ali nije dočekao susret sa sestrom.

Jalikej ili Podima je selo na obali Crnog mora, u kome je Senka s porodicom živjela prvih nekoliko godina po dolasku. U ovo selo je nakon balkanskih ratova i tokom Prvog svjetskog rata pristiglo mnogo naših ljudi, najviše iz Kruševa, Šištejeca i Restelice. Iz Jalikeja je u rat otišao i njen babo Ishak, koji se nikada nije vratio. Senka je zapamtila more i malu džmiju u centru sela, slike koje su je pratile svih

proteklih decenija. U njenoj glavi je sve bilo blijedo i u fragmentima.

Pošto je pronašla familiju, Senku su jednoga dana doveli u Jalikey. Cijelo selo se skupilo ispred seoske džamije. Kad je izišla iz auta, Senka je zaplakala i samo rekla: „Ovu je džamiju pravio i moj babo.”

Posljednji muhadžirski talas prema Turskoj dogodio se u periodu od 1956. do 1961. godine, u Rankovićevo vrijeme. Te godine je iz Kruševa protjerana čuvena porodica Eštrefa Gazije, mula Arifovog sina, sa više od 25 članova. Kratko vrijeme su boravili u Tetovu, a onda krenuli prema Turskoj. Stigli su u Podimu (Jalikey), selo u kojem se prije više godina doselio njegov brat Emin.

Mnogobrojni članovi ove porodice i danas žive u ovom selu, mada su se neki preselili u Istanbul. Veoma rijetko posjete stari kraj, u kojem im je ostao dio rodbine.

„Moj babo ima više od osamdeset godina. Pola života je proveo u Gori, a pola u Turskoj. Tamo je samo čovjek-biljka, dok je sve što je volio ostalo ovdje”, priča najmlađa kćerka Ibrahima Gazije, koju je otac poslao da umjesto njega posjeti stari

kraj. „Kazao mi je koje česme da obiđem, koje njive i livade. Kad je babo zadnji put posjetio Goru, nije vidio svoga drugara s planine, Veliju, pa mi je rekao da mu napravim nekoliko fotografija na kojima je on u našoj starinskoj nošnji. U našoj kući se ne vodi drugi muhabet, osim o Gori. I svaki put babo zaplače. Dok je bio mlađi, mogao se i suzdržati, ali sad nikako ne prestaje. Od njega ne možemo pustiti neku našu pjesmu na kaseti.”

Prije nekoliko dana stigla je vijest da je Ibrahim preselio. Mjesecima je ležao bolestan u staroj kući na obali Crnog mora, u koju su se doselili prije četrdeset godina. Posljednje riječi koje je izgovorio bile su: „Možda ću se na Onom svijetu vratiti u svoju Goru, daleku i samu. Ali, ako tamo nema Gore, bolje je i da ne umrem”.

A daleko u Gori, moja se nana sve više naginjala prema zemlji, ali se i dalje pet puta na dan okretala Kibli. Bližila se stotoj. Te godine joj se rodila još jedna praunuka. Dali su joj ime Senka. Ko je mogao ne ispuniti želju nani?!

JAVORI

Krajem novembra 1912. godine u Goru ulazi srpska vojska. Najveći otpor vojsci pružili su mještani sela Vranište, potpomognuti Ljumljanima. I u srpskim vojnim izvještajima stoji da su „*kod Vraništa besno navaljivali Ljumljani, Maćani i meštani Vraništa, ali su ih uvećane srpske trupe zaustavljale*”.

Preplašeni ljudi iščekuju šta će donijeti svaki novi dan, jer su čuli da vojska po selima ubija viđenije prvake da bi se ostali zaplašili. Najveći zločini dogodili su se u albanskom selu Topoljanu, gdje je ubijeno više desetina civila. I u gorskom dijelu, također, dogodilo se nekoliko strašnih zločina. U Kruševu, kod mjesta Mlake, strijeljano je devet članova porodice mula Arifa. Pored hadži-Ibrahima, još „osam članova, među kojima tri žene i jednogodišnja beba, dvije četvorogodišnje i jedna šestogodišnja djevojčica, ubijeni su hladnokrvno od strane soldateske“. U Brodu je kod Zdražejeca, također, izvršen masakr i ubijeno desetak nedužnih mještana. Poznata su imena petero ubijenih: Ferat Keče, Idriz Pačka, Adem Čučulj, Magmut Mido i Ibiš Adžija. Zločini su se dogodili i u drugim selima

Gore: Vraništu, Radeši, Globočici. U Vraništu su ubijeni Hadži Ridvan i njegov sin Hadži Arif, mula Sezair i Hasan iz Dikanca. Svi su pokopani u dva mezara na mjestu zvanom Kika. U Globočici, kod Karpe, ubijen je i tu ukopan seoski imam i muderis mula Kahriman. U Dikancu je na mjestu Rača njive ubijen Rahman Bećir.

Od svih zločina na području Gore najveći se, ipak, dogodio u Restelici. I danas se na izlazu iz sela, na putu prema Zlipotoku, nalazi nekoliko mezara. Ovo mjesto narod naziva Javori. Tu je septembra 1913. godine izvršen veliki zločin nad nedužnim Resteličanima.

Najprije je vojska od seoskih prvaka Rušita Čauša i Husena Rušće zatražila imena petnaest ljudi za likvidaciju. U suprotnom, oni će biti prve žrtve, a onda i cijelo selo. U Husenovoj kući vodio se tajni razgovor ove dvojice seoskih prvaka, koji je, skriven na tavanu, slušao dječak Mevljan Turan. On je kasnije postao seoski imam, a ono što je čuo prenio svojoj ženi Džemilji, koja je ovjekovječila taj razgovor:

– Što da činime, ako ne odredime ljudi, celo selo će nosime na šija – rekao je Rušit.

– Ne znam što da rabotame. Kako da raželame nekuje deca, kako da nosime na duša jetimi – kazao je Husen.

– Ne znam što je najubvo da spasime selo. Ja ovja ne možem da izdržim – bio je odlučan Rušit.

– Ja nikogo ne odredujem, pa što saka neka bide – zaključio je Husen.

Ljudi su potjerani sa njiva i dovedeni u čaršiju, ne sluteći šta ih očekuje. Tu su im srpski vojnici vezali ruke i povelili prema Javorima, gdje su ih strijeljali, bez krivice. Strijeljani su slučajno izabrani ljudi, samo da se ostali zaplaše i znaju šta ih može zadesiti u svakom trenutku.

Strijeljano je trinaestero mještana, ali su poznata samo neka imena: Muhamed Hodža (Koljošoski), Alija Hodža (Koljošoski), Arif Hodža (Koljošoski), Rahman Ese, Rahman Bazda, Arif Bazda, Mustafa Bajro i Maksut Šiko. Ovaj masakr preživjeli su Ragip Ese, koji je uspio pobjeći i sačuvati glavu, zatim Ćamilj Efendija, Rizvan Balje, Vejsel Bazda i još neki, koji su kasnije svjedočili o zločinu. Pojedinci, koji su preživjeli ovaj masakr, pričali su da su vojsci davali zlato i nakit da bi bili pošteđeni

Mula Vejselj je bio ranjen i zatražio je vodu. Čuo ga je srpski vojnik, vratio se, zamahnuo sabljom i

odsjekao mu nos i oči. Doživio je duboku starost i sa štapom u ruci pet puta na dan išao od kuće do seoske džamije. Bio je mujezin. Bio je i ljudska nakaza i opomena jednog strašnog zločina.

Sredinom avgusta 2003. godine, sa prijateljima smo posjetili Žirovnicu, selo u Makedoniji, u samom podnožju visokog Koraba. Veliko i lijepo uređeno muslimansko selo. Oko šadrvana seoske džamije, jedne od tri koliko ih je u selu, razgovaramo sa džematlijama o sadašnjem i prošlom vaktu. Jedan stariji čovjek, sa fesom na glavi, priča nam da je u ranoj mladosti, u doba Kraljevine, radio kao zidar po gorskim selima, mahom u Restelici. Od ljudi koje je zapamtio prvo pominje mula Vejselja, koji se, kaže, onako slijep pet puta na dan peo na minare i učio ezan. „Do kraja života ću nositi sliku tog čovjeka”, završava amidža sa fesom iz Žirovnice.

Na mjesto zločina prva je stigla Ajša, Alijina majka. S Kur'anom u rukama, na krilo uzima sina i

brata i uči im Jasin. Svi su joj se divili i godinama pričali o njenoj hrabrosti i snazi.

Ubijeni su ukopani na mjestu koje se dotad zvalo Bubalina rupa. Idućeg proljeća Adem Koljošoski je na mjestu gdje je prolivena šehidska krv posadio javorove. Danas su to ogromna stabla koja služe kao obilježje i opomena. Mjesto s imenom Javori za Restelicu ima posebnu vrijednost i simboliku. To nije samo toponim, već i nišan da se za vatan platilo mnogim životima.

U blizini Javora je česma i Begzadin grob. Begzada je, drugom prilikom, izgubila šest sinova i muža. Dolazila je svakoga dana da obiđe mezare i oplakuje najmilije. Jednoga dana i sama je prepukla od bola i ostala gore, na putu prema Javorima.

Svakog proljeća, s vrha javora oglasi se kukavica. Dolazi da najavi tugu i ostavi bol, da majke ukahari i djevojkama nadu utuli. Jedan cijeli vijek dolaze crne ptice i rugaju se našoj sudbini od koje ne možemo nikud pobjeći. Svakog proljeća, u isto vrijeme, pohode nas čudne ptice sluteći vječiti nemir.

I naš pjesnik, čiji su korijeni u Restelici, zapisao je stihove:

*Putniče, umorni namjerniče,
kad iznad našeg topraka dunjalučkog,*

*preko Begzadinog groba,
Barbulom hodaš,
sjeti se, da ne zaboraviš mjesto
i da zemlju Božiju gaziš,
zemlju umornih ratara
na kojoj uvijek hair niče.
Putniče umorni,
što često zaboraviš pute,
sjeti se i nas,
fatihu prouči koju
da i tebe sunce jednom ogrije.*

KARCULA PEHLIVAN

Karcula je bio veliki pehlivan iz Kruševa.

I danas u cijelom našem kraju živi legenda o njemu i njegovom junaštvu. Majke svojoj djeci i danas tepaju: „Ka će porasteš, da mi bideš ka Karcula”. Pravo ime bilo mu je Emin, ali ga svi znaju i pamte po nadimku koji je dobio u ranoj mladosti.

U njegovo vrijeme, pred kraj XIX vijeka, svako selo imalo je svoga pehlivana. Narod još pamti i pominje Džapuna iz Pakiše, Bećira iz Radeše, Burča iz Restelice i druge. Mjesecima prije borbe selo je spremalo i hranilo svoga pehlivana, jer je on bio njihov ponos i dika.

U nekim selima pravila se zajednička svadba na koju su pozivani pehlivani iz svih krajeva Carevine: iz Stambola, Skoplja, Tetova, Prizrena...

U Restelici zajednička svadba pravila se svake godine 26. avgusta. Tog dana u selu je sklapano i po šezdeset brakova.

Selo je tih dana bilo na nogama. Osim stočara, koji su bili u planini, svi su bili zauzeti oko svadbe. Za taj dan u selu se klalo desetine grla krupne i sitne stoke. Na čestitanje dolaze prijatelji i rodbina iz svih okolnih sela. Osim borbe pehlivana, organizuju se i konjske trke na kojima učestvuju konji iz cijele nahije, čak iz Opolja i Ljume. Pobjednik kao nagradu dobija vola. Najveće selo u Gori mora se pokazati, sve mora biti savršeno.

Karcula se uoči svake borbe spremao nedjeljama. Ustajao je rano. Pošto bi klanjao sabah, odlazio je pored rijeke i satima se hrvao sa vrbama. Mnogi su u selu govorili da je „skrenuo”, da „ošof po tupani”.

Teško ga je povrijedila poruka koju je dobio od čuvenog pehlivana iz Restelice Omera, zvanog Burčo: „Svaki den izedujem po jenogo brava, a tebe će te izedem ka jagnje.“

Karcula je samo šutio i spremao se za borbu. I selo je šutjelo i spremalo se za taj dan, koji je došao tako brzo. Svi dani brzo dolaze, samo se nama čini da nije tako. Sve što je moglo hodati, izašlo je na ledinu ispod sela. I mlado i staro. Žene u bijelim

šamijama gledale su iz daljine, a muškarci su se zbili do samih pehlivana. Borba je počela.

Pehlivani u crnim kožnim čakširama, „k'spetima”, maslom namazani, klize iz ruku kao jegulje. Bježe jedan od drugoga, mjerkaju se. Burčo, uhranjen kao vo, sav se tresе. Ko zna koliko je janjadi pojeo protekle zime i proljeća.

Karcula je tokom borbe razmišljao samo o jednoj stvari: ukoliko pobijedi bit će „baš” u cijeloj Gori. I drugo, do bola ga je pekla poruka koju je dobio od Burča. Bio je ljut i uvrijeđen. To mu je davalo poseban motiv i snagu.

I publika je bila podijeljena. U jednom trenutku je u gledalištu izbila tuča. Utrčali su čauši, hodže i stariji ljudi te nekako smirili usijanu masu.

Bilo je vrijeme pred kosu, vrijeme kad stižu prve trešnje. Bio je vakat koji može izmamiti i pokrenuti čovjeka. Bili su dani svadbi koji liče na rosu, bili su dani koji počinju od podneva i traju i pamte se do kraja života.

Borba je trajala gotovo dva sahata. Pehlivani su se topili na suncu, publika se drala bez prestanka. U jednom trenutku Karcula, stari iskusni mejdandžija, kleknuo je na koljeno, poduhvatio je i na rame podigao debelog Burču. Bila je to pobjeda i radost jednih, nevjerica i tuga drugih. Kao u svim borbama,

kao u cijelom ljudskom životu, koji je samo pobjeda i poraz. Mjesecima se o tome govorilo. Sve tako do neke nove borbe i pobjede. A Karcula ih je nizao. Postao je nadaleko čuven.

Kasnije, pozvali su ga, a on prihvatio, da ode u daleki Stambol. Postao je najveći pehlivan u cijeloj ondašnjoj Turskoj. S vremena na vrijeme, u selo bi stigao neki haber o njemu. Pričalo se da je stigao i do samog sultana. (Za sve koji odu u Stambol, govore da su stigli do sultana.) Govorilo se da je bio veliki junak u borbi protiv Rusa i da je ranjen sedamnaest puta. Najzad, pao je u zatočeništvo i odveden na pusto ostrvo, na Crnom moru.

Dok je ležao u ćeliji, sjetio se svog sela u dalekoj Gori, sjetio se svojih roditelja i djevojke Asime, kojoj je obećao da će se sigurno vratiti. Uvijek mu se javljala njena slika kako sa česme u centru sela đugumom zahvata vodu. Ta ga je slika pratila u svim pehlivanskim borbama širom svijeta. S tom slikom nizao je pobjede. Odlučio je da se, ukoliko bude pušten iz tamnice, odmah vrati u svoj gotovo zaboravljeni kraj. Tek je u tamnici shvatio da slava i junaštvo uništavaju i opustoše dušu i da u životu postoje i sitnije stvari koje donose radost. U tamnici se sjetio i stare majke, koja ga je molila da ne odlazi, jer, govorila je, „nikoj ne se vratif od tamo”.

Po sklapanju primirja, sam se sultan založio da Karcula bude oslobođen. Pušten je u zamjenu za nekoliko visokih ruskih oficira.

U Stambol je stigao mršav i neoporavljen. Bio je gladan i iznemogao. Ušao je u prvu aščinicu i poručio cijeli preostali jemek. Toliko se prejeo da je pao i na mjestu ostao mrtav. Barem je takav haber stigao u selo, do starih roditelja. Njegova djevojka je „presekla” svaku nadu da će Emin održati amanet.

I do danas u selu živi priča da je tako završio veliki Karcula.

Kad neko pomene Karculu, meni se javlja slika iz ranog djetinjstva. Bilo mi je petnaest ili šesnaest godina. Živio sam u jednom kosovskom gradiću. Bila je rana jesen i na susjedovom krovu drijemali su golubovi. U dućan ulazi starac, naš prvi komšija, Turčin Sado.

– Bak, Gorče, bak!

Ispod kaputa vadi staru požutjelu gazetę. Samo dva lista i veliki naslov EMIN GORALI ŠAMPION. I nekoliko fotografija. Na jednoj Emin u našoj nošnji, staroj. Na drugoj, u pehlivanskom k’spetu, krupan kao planina. A ispod nje: PARIS 19.. godina. Starac

uzima novine i odlazi. Nisam mogao saznati šta je još pisalo.

Kasnije sam često pitao starije ljude u selu da mi kažu nešto o Karculi. Znali su samo da je bio veliki pehlivan, jedan od najvećih u cijeloj Turskoj. I ništa više. Sve je ostalo zamotano, u magli. Cijela je naša prošlost takva. Nejasna, isprekidana; u legendama i fragmentima.

JETIM

Husein Rogač je imao manje od deset godina kad je, zajedno sa ocem i majkom, krenuo u muhadžirluk (madžir). Sada, 1984. godine, on je gotovo starac od osamdeset godina. Poslije sedam decenija po prvi put vraća se u svoj stari kraj, u svoj nezaboravljeni „memlječet“. Dok autobus klizi evropskim dijelom Turske, od Istanbula prema Jedrenu, kao kroz san ređaju se slike iz najranijeg djetinjstva.

Kad se sasvim primakla jesen, počele su prve kiše poslije neobično sušnog ljeta. Cijelo se selo spremalo za put. Danima niko ništa nije govorio, ali se u zraku osjećalo nešto strašno. Samo oni koji su doživjeli „madžir“ i ostavili mrtve i žive, znaju dubinu i težinu tog bola. Ostali samo mogu naslutiti kako peče i ubija tišina rastanka. Još ako pripreme za put traju dugo, onda je situacija nepodnošljiva. Mnogo je lakše kad se odluka donese na brzinu i nema vremena za tugu i plakanje. Od svega najteže je odvojiti se od mrtvih, ostaviti mezarje pored puta.

Tri prethodne godine bile su nerodne i zemlja nije mogla prehraniti sve. Putevi prema Tetovu i Prizrenu bili su posve nesigurni. Granica, koja još nije valjano uspostavljena, donosila je nesreću. Vojske dolaze i odlaze i ostavljaju grobove. Često na sirotinju udare i haramije. Prosto ljudi ne znaju kako i od koga da se brane. Danima se povećava nesigurnost i nemaština. Muhadžirluk se čini kao jedini izlaz da se iz haosa izvuču živa glava.

„Ima li još koga u životu? Hoću li nekoga prepoznati? Svakako moram prepoznati Ahmeda, bili smo komšije i drugari. Imao je sitne plave oči bez trepavica. Možda još nekoga, ali koga? Prošlo je mnogo vremena, gotovo jedan cijeli vijek. Sve je prekriveno prašinom. Muhadžiri žive dva života. Ne, oni i ne žive, oni samo dvaput umiru”, mislio je Husein.

Toga dana krenula je najveća skupina muhadžira, gotovo polovina sela. Oni koji se još nisu odlučili za put, ispraćali su ih do Stratorja. Tu su pale vrele suze, tu su mnoge sestre zadnji put vidjele brata, tu se zauvijek odvojili teški meraci. Muhadžiri su odatle

nastavljali put prema Tetovu ili Prizrenu Taj rastanak ih je pratio tokom narednih decenija i ovdje, ali i tamo na obali Crnog mora.

Na skopskoj stanici velika gužva. Pristigli muhadžiri iz svih krajeva. Tu su Sanžaklije, Arnauti s Kosova, Rekanci, Gorani i poneko iz Župe i Podgora. Vozovi načičkani, tuga beskrajna. Sve neizvjesno.

Najveća skupina iz našeg sela stigla je na obalu Crnog mora, u blizini mjesta Čataldže. Tamo su ih rasporedili i smjestili. Prije u tom su selu živjeli Crnomorski Grci, koji su tokom rata protjerani. Naši muhadžiri su ušli u prazne kuće, koje su, u poređenju sa onima koje su ostavili, bile prave kule. Crkvu u centru sela preuredili su u džamiju.

Ni u novom kraju im nije bilo lahko. Glad im je često navraćala u domove, jer rat još nije bio završen. Jednoga dana pozvani su svi odrasli muškarci da ih, navodno, upišu u neke teftere kako bi im dodijelili žito i druge namirnice. Kasnije su saznali da su ih evidentirali za odlazak u rat.

Svi sposobni i zdravi krenuli su u veliki rat, kod Galipolja i Čanakala. Mnogi su, nevješti ratovanju, izginuli kao janjci. Tih dana većina je bila pišman i žalili su stari kraj i ostavljena ognjišta.

Majke i djeca su čekali godinama da se najmiliji vrate. Tek se poneko vratio. Ostale su udovice, starci i majke neutješene.

„Mene je majka svakog dana vodila na kraj sela, gdje smo, do mraka, čekali da se babo vrati. Popeli bismo se na najvišu stijenu pored mora sa koje se vidi daleko, čak do kraja Jalikeja; satima smo čekali i gledali u daljinu. Babo se nije vratio. Nikad nismo saznali kad je i kako je završio.

Jedino sam shvatio da sam bez oca, da sam jetim. To me je pratilo kroz cijeli život. Jetimi brzo odrastu, oni nemaju djetinjstvo, njih muče problemi odraslih. Mnogo godina kasnije, majci su dodijileli medalju, kojom je odlikovan rahmetli babo. Ja je nisam htio ni pogledati. I u školi, kad su nam govorili o slavnoj bitki, mrzio sam učitelja jer me je to podsjećalo na izgubljenog oca.

Cijeli život radio sam u šumi. Pravili smo ćumur i brodom ga prevozili do Istanbula. Nikad nisam zaradio dovoljno da posjetim stari kraj. Ovo su djeca zaradila i htjeli da mi ispune želju. Predložili su mi hadžiluk ili Goru. Ja sam se odlučio za Goru, a na hadž ću, ako Allah da zdravlja, kasnije. Pitao sam i

imama šta misli o tome. Složio se da je za mene posjeta starom kraju isto što i hadžiluk.

Na obali Crnog mora sam uvijek sanjao izvor na livadi niže Barbule. Sanjao sam i stariju sestru, koja se vratila sa Stratorja i koju više nisam vidio. Nikad joj nismo napisali da je baba nestao. Tako je odlučila majka. Nismo htjeli da je bolom ubijamo.”

Amidža-Mustafa mi je pričao da su neki naši iseljenici, trideset godina nakon odlaska u Tursku, prvi put posjetili Goru. Govorio je da je većina bila u istim gunjevima u kojima su otišli odavde. Svi su, pričao je amidža, bili zamišljeni i tužni. I bili su mršavi kao i prije.

Na tursko-bugarskoj granici velika gužva i beskrajne kolone. Husein Rogač za trenutak prekida svoje putovanje u prošlost, i glasno progovori: „Sigurno ću nekoga prepoznati. Ako ne prepoznam žive, mrtvima ću izučiti Fatihu; a to je za moju dušu dovoljno.“

ŠAMAR

Sulejman Toro je bio kiridžija i skoro svakoga dana išao do Prizrena za potrebe žandarmerije. Putovao je konjima po sedam sati u jednom pravcu, da bi nekako prehranio ženu i dvije male kćerkice, Hadžeru i Fejziju. Bio je tih i skroman čovjek i veoma rijetko govorio, jer je imao urođenu govornu mahanu – mucao je.

Bilo je vrelo ljeto 1931. godine. Tog dana je Suljo sa ženom i kćericama plastio sijeno na livadi iznad sela. Nešto iza ručka, do njega su svratila dvojica žandarma, koji su se, nakon obilaska granice prema Albaniji, vraćali u selo. Žandarmi su ga dobro poznavali jer im je često vršio usluge i donosio sitnice iz Prizrena. Čim je ugledao žandarme, Suljo je shvatio da stvar neće izaći na dobro, jer se tek tada sjetio da je zaboravio da im iz grada donese rakiju.

– Suljo, gdje je rakija!?! – počeo je da se dere jedan pripiti žandarm.

– Za-bo..., za-bo-ra-vio... sam, odgovorio je preplašeni Suljo.

Žandarm se zaletio i opalio mu šamar. Zatim je počeo da ga udara rukama i nogama. Suljo se branio koliko je mogao. Potrčala su i prestrašena dječica kako bi pomogla raskrvavljenom ocu. Žena je stajala po strani, plašeći se da joj se nešto ne dogodi.

Kad su mislili da su dovoljno naplatili, žandarmi su produžili put, ostavljajući slomljenog Sulejmana na sredini livade. Pritrčala je žena i, zajedno sa kćerkicama, polivali ga vodom dok ga nisu povratili.

Sve ovo dešavalo se u vrijeme dok je selom patrolirao žandarm Savić, zapamćen po tome što je šutirao svakoga ko je nosio bijelu ravnu kapu.

Unakažen i do srca povrijeđen, Suljo napušta posao na livadi, ostavlja sve alatke kojima je radio i spušta se u selo. Istoga dana, u akšam, seoski telal oglašava da Sulejman Toro prodaje kuću i cijelo imanje.

Njegov brat, inače seoski kmet, pokušava da ga odvrati od namjere, govoreći da su žandarmi bili pripiti i da nisu znali šta rade. Ali, ništa nije pomoglo. Suljo je donio čvrstu i konačnu odluku – muhadžirluk (madžir), put u daleku Tursku.

Za nekoliko dana prodaje sve što se moglo prodati, mada su seljaci izbjegavali kupiti, iz straha od žandarma. Pokupio je nešto stvari i, sa ženom i kćerkicama, krenuo na put bez povratka. Otišao je

tiho prije sabaha i do kraja života se nikada nije vratio u svoj rodni kraj.

Mnogo godina kasnije selo je posjetila njegova žena i ispričala da Sulejmana niko ne može natjerati da posjeti Goru i rodnu kuću. Govorila je da su se prvih godina po dolasku u Tursku mnogo napatili i da su i tamo gladovali. Pričala je da se Suljo i tamo, na obali Crnog mora, često u snu plašio žandarma. Kad je dolazio neki haber da se i u starom kraju dobro živi, Suljo nikome nije vjerovao, samo je kratko odgovarao: „Šućur da je take, ama ja dobro zn'm kako je.”

Ostalo je da se u selu priča o njemu i njegovoj moralnoj čvrstini. Zapamćen je kao siromašan „ćiradžija“, ali jak u namjeri da sa „ćutekom” koji je dobio, ne može dalje ostati i ovdje živjeti. Da je na livadi bio sam, podnio bi i veće batine, ali ovako, s ovim poniženjem nije mogao ženi i djeci pogledati u lice. Nije mogao izmisliti neko opravdanje za nemoć koju je pokazao pred žandarmima.

Jedino što je mogao uraditi bilo je bjekstvo i čvrsta odluka da ode i nikad ne vrati u svoj rodni kraj. Mnogo godina kasnije, kad je udomio kćerke i stekao neki imetak, žena ga je molila da obidu stari

kraj i posjete žive i mrtve. Kratko je odgovorio: „Ti idi, a mene me ostaj i ne mi otvoraj rane još nezalečene.”

Tako je i bilo. Njegova žena je posjetila svoju rodbinu u Gori, ali po povratku u Tursku, svome mužu nije htjela ništa govoriti. Rekla je samo da mu brat sve halali i da žali što mu se nije pridružio.

U selu se i danas priča o Sulejmanu i njegovoj odluci i hrabrom postupku. Svi govore da je njegov čin bio visoko moralan i da tako nešto mogu uraditi samo veliki ljudi, kojih je danas sve manje. A Sulejman Toro bio je izuzetak. Naizgled sitan i beznačajan, obezbijedio je visoko mjesto u našem historijskom pamćenju.

ČOVJEK NA BIJELOM KONJU

Mnogo puta sam tražio od amidže Mustafe da kaže nešto o mom rahmetli ocu. Ali, uvijek kad bih započeo razgovor o babu, amidža bi odmahnuo rukom i procijedio kroz zube: „Ostavi to, bilo i prošlo.” Dugo godina nisam znao zašto amidža izbjegava govoriti o tome.

Jednog dana pozvao me je u odaju i ispričao nešto što će me pratiti čitavog života.

„U proljeće, druge godine po oslobođenju, u naše selo je na bijelom konju dojahao Ahmed Saćip. U vojničkoj uniformi, ne silazeći s konja, od staraca okupljenih ispred seoske džamije, zatražio je da mu pokažu kuću našeg prvog komšije, Naima. Svi su skočili a ćopavi Alija ga je odveo do komšijine kuće. Istoga dana Ahmed se uselio u Naimovu kuću, a ovome pokazao rješenje za preseljenje u opštinsku zgradu. Uzalud je komšija zapomagao da ima malu djecu i da je opštinska zgrada trošna i vlažna i da se svakoga časa može srušiti. Na kraju, morao je postupiti po naredbi i napustiti svoju kuću.

Od toga dana dobili smo novog komšiju, čovjeka na bijelom konju. Govorilo se da s konja silazi samo kad spava i kad vrši nuždu. Inače, na konju jede i pije.

Na zboru građana, koji je održan prvog dana po njegovom dolasku u selo, zaprijetio je da će ubiti svakoga ko se bude protivio izgradnji nove narodne vlasti.

Moga brata, odnosno tvoga oca, uopće nije podnosio. Uvijek bi mu skrenuo pažnju da mnogo ne „filozofira”, jer, govorio je, potrebni su nam radnici, graditelji a ne mudraci. Socijalizam se gradi rukama a ne pričom, bila je sva njegova mudrost.

Jednom, za vrijeme otkupa, tvoj babo se teško posvađao s komisijom za mjerenje žita i određivanje visine otkupa. Tvoj babo nije prihvatao da se uzorci uzimaju iz najbolje parcele. Uveče ga je Ahmed pozvao u opštinsku zgradu. Vratio se kući poslije ponoći isprebijan i sa modricama po licu i tijelu.

Govorio sam mu da ne zameće kavgu, jer šut s rogatim nikada ne može. Ništa nije odgovarao, samo je nervozno odmahivao rukom. Bio je mlad i nije se mirio s mnogim stvarima koje su se dešavale u selu.

U proljeće 1951. godine bio sam na radnoj akciji, dva mjeseca na Novom Beogradu. Pozvali su me telegramom; nisu javili zašto. Očekivao sam sve, ali

to nikako. Čobani su ga pronašli kod Izvora, na vrbi; sam je sebi presudio. Na dženazu je došao i Ahmed.

Tvoja majka mi je pričala da su ga, dok sam bio na akciji, pozivali noću u općinu i da je često bio zamišljen. Govorio je da sam mu potreban i da ne zna šta dalje raditi. Pričala je da se budio noću i da je sanjao da ga, kroz prezrelo žito, jure i proganjaju bijeli konji.

Nekoliko dana poslije dženaze, otišao sam u općinsku zgradu, kod Ahmeda. Zatekao sam ga kako nešto kuca na mašini. Čekao sam neko vrijeme, a onda ga upitao:

– Šta ste uradili mom bratu?

On me je samo pogledao. Neko vrijeme je šutio, zatim je skočio na noge, lupio šakama o sto i počeo da se dere:

– Mrš napolje, džukelo jedna! Hoćeš da kažeš da sam ja...!

Izašao sam. Bilo mi je teško; nisam znao šta i kako uraditi. Bio si u bešici i mislio sam šta će biti s tobom. Plašio sam se da nam se kuća ne zatvori, da nam se korijen ne sasušī.”

Kad je amidža završio, dugo se nisam pomijerio s mjesta, bio sam bez riječi. Kroz glavu su mi jurili bijeli konji. Pokušavao sam stvoriti lik svoga baba, ali nisam mogao. Najzad sam upitao amidžu:

– Pa dobro, znaš li zašto se ubio?

– Ne, i niko nikad neće saznati – rekao je.

Otad je prošlo mnogo godina. Kroz selo više ne prolazi čovjek na bijelom konju. A ni amidža Mustafa više nije među živima.

Ahmed Saćip se preselio u grad. Neko vrijeme živio je sam, bez prijatelja. Propio se i po cijeli dan čamio u maloj birtiji na kraju varošice. Hvalio se da je u mladosti, u Beogradu, pohađao neki kurs za špijune i bio visoko rangiran, čak je pominjao da je bio među deset najpovjerljivijih Rankovićevih ljudi. Do rata na Kosovu pokazivao je neki papir s njegovim potpisom, misleći da je to privilegija koju treba iskoristiti. Kasnije je prestao pričati o tome, jer je valjda shvatio da zbog svoje prošlosti može imati problema.

Nakon rata na Kosovu, selo su posjetili mnogi emigranti, protjerani proteklih decenija u Tursku, i u druge zemlje na Zapadu. Zaim već četrdeset

godina živi u Briselu, pošto je porodica proglašena kao „nepodobna“. Zanimljiv je sagovornik i pamti mnoge detalje iz tog vremena. Dok pričamo na terasi kafane, pomažući se štakama, približava nam se osamdesetogodišnji starac i sjeda za susjedni sto. Pitam Zaima da li ga poznaje, a kad odgovori odrično, kažem da je to Ahmed Saćip.

– Poznaješ li me, Ahmede? pita ga Zaim.

– Ne, a ko beše ti? odgovara Ahmed.

– Ja sam Zaim. Što ti bi da pucaš na mene? Znaš li da sam imao samo sedamnaest godina. Da si me pogodio, možda bi me spasio svih muka. A znaš li ko puca na čovjeka? Oni koji nemaju drugih rješenja. A vi niste znali za druga rješenja.

– Znaš Zaim, ja sam htio i sebe da ubijem prošle godine; rukama sam uhvatio „golu“ žicu, ali sam ostao živ, jer je izbacio osigurač.

– To nije isto, moj Ahmede. A moliš li se Bogu?

– Molim se skoro svakoga dana – odgovara Ahmed.

– Malo je to, Ahmede, malo. Koliko ste vi grješni i koliko ste zla nanijeli ljudima, morate se bez prestanka, do kraja života, moliti kako biste lakše napustili ovaj dunjaluk.

Prošloga ljeta umro je Ahmed, pošto se najprije dobro napio. Pronašla ga policija u zoru, pored kontejnera za smeće. Ljekari su utvrdili da je uzrok smrti pretjerana doza i trovanje alkoholom.

Do groblja ga je otpratilo nekoliko ljudi. Otišao je kao da ga nije ni bilo. U selu se govorilo da je živio kao pas i da je završio tako.

A ja često razmišljam o ocu i tajni koju je ponio. Kadgod vidim bijelog konja, sjetim se rahmetli oca i njegovog prekinutog sna, sjetim se svog izgubljenog djetinjstva, kroz koje me, kao sjenka, pratilo ime jetim. Sjetim se...

GRANICA

Život na granici je zanimljiv, pun promjena i, ne rijetko, veoma opasan. Granica prema Albaniji uspostavljena je dvadesetih godina prošloga vijeka, nakon petsto godina turske uprave. Uvijek je u vrijeme burnih događaja dolazilo do rušenja granice i pomjeranja stanovništva. Tako je bilo tokom Drugog svjetskog rata, ali i nakon posljednjeg rata na Kosovu. Narod je zapamtio rečenicu koju je jednom našem čovjeku rekao komšija u Crnoj Gori. Kad mu je naš čovjek kazao gdje živi, ovaj ga je upitao: „A pravite li kuće na točkovima?“, aludirajući na nesigurnost života na granici.

Poslije Rezolucije Informbiroa 1948. godine, granica prema Albaniji bila je zatvorena, gotovo blindirana. Gora je zidom do neba podijeljena na dva dijela. S obje strane granice ostale su razdvojene porodice, najbliži. Preko četrdeset godina mnogi su živjeli s „bunarom u duši“. Mnoge su majke umrle ne videvši svoju djecu, i obrnuto. Tako je bilo do nedavno.

Našu tetku „ugrabili“ su samo nekoliko dana prije zatvaranja granice; odveli je u neko selo iza željezne zavesе. Pričali su da se čvrsto odupirala otmičarima,

čak im se u jednom trenutku izvukla i rukama uhvatila za neko stablo. Otmičari su testerom sijekli stablo i tako je odnijeli u novi dom. Svadbu su joj napravili bez prisustva rodbine, jer je granica već bila zatvorena.

Postoji jedno malo gorsko selo u Albaniji, zove se Orčikle. Nalazi se gotovo na kamenu. Priča se da žitelji ovoga sela do ujutro govore naš jezik a poslije ručka albanski. Na drugoj strani je albansko selo Lomja, koje se bukvalno nalazi na kamenu. Priča se da je u tursko vrijeme neki Lomjanin ubio čovjeka. Kad su zaptije iz Prizrena nekako stigle do sela i uhapsile ubicu, neko od njih predložio je da ga puste i nikako ne vode u grad. Tako su i uradili.

Kad su se vratili u Prizren neobavljena posla, svom pretpostavljenom su objasnili da su ubicu uhvatili a potom ga pustili, jer mjesto u kojem on živi ništa nije bolje od zatvora. Rekli su da je ubica od rođenja osuđenik. Ovako bi možda, nakon izdržane kazne, ostao da živi u gradu i kazna bi se pretvorila u nagradu.

Mnogo godina kasnije, nakon 1990. godine i promjena koje su se dogodile u Albaniji, Sejdiya Dokle iz Borja ispričao mi je mnoge zanimljive događajima s druge strane granice, koje je godinama marljivo zapisivao u svom Dnevniku.

Pričao je da je prvih godina poslije Rezolucije pjesma bila jedini način sporazumijevanja. Žene i djevojke bi se popele na brdo u blizini granice i pjesmom kazivale novosti sa jedne i druge strane: ko se oženio, ko je umro, ko je odveden u logor i slično. Vojnici, s obje strane granice, nisu razumijeli poruke, jer se pjevalo na goranskom. U Dnevniku je, pored ostalog, zapisao i potresnu priču o Šefki koja je kroz pjesmu „razgovarala“ s djevojkama iz Globočice. Pitala ih o konju koji je prešao granicu, ali i o svom suprugu koji je, kao pečalbar, radio u Zagrebu, a kojeg nije vidjela punih osam godina:

*„Haj more, Kurto budala,
da neste videle konja dorija.“*

Vojnici su čuli pjesmu, ali nisu razumijeli riječi. Tražili su da im djeca, koja su u blizini čuvala stoku, prevedu poruku pjesme. Djeca su ispričala da je

Šefka pjevala i pitala o konju ali i o svom suprugu. Siroticu su uhapsili, a potom i internirali.

Našoj tetki su pjesmom prenijeli da joj je umrla majka. Komšije i prijatelji počeli su dolaziti na hatar. Ovo je stiglo do Sigurimija, albanske tajne policije, pa su počela dugotrajna ispitivanja: ko je umro, odakle im vijest o smrti?

Pokušali su se izvući nekako, ali nisu uspjeli, jer godinama nije bilo nikakve vijesti s druge strane granice. Na kraju, morali su priznati, čime je bio provaljena jedina veza. Iz Sigurimija dolazi odluka kojom se zabranjuje pjevanje na petsto metara od granice. Nastupa potpuni mrak koji traje skoro pola vijeka. Mnogi su umrli ne vidjevši svoje najbliže.

Neki su osuđeni na višegodišnju kaznu zatvora i progonstvo samo što su slušali pjesme preko radija Skoplja i Prištine, ili što su za neki vjerski praznik obukli svečano odijelo.

Potresan je primjer Fuata Karea, koji je osuđen na deset godina robije jer se nije povinovao naredbi od 27.02.1969. godine kojom su zabranili obilježavanje vjerskih praznika. Njegova jedina krivica bila je što je za Kurban-bajram obukao svečano odijelo. Na upozorenje da ne poštuje naredbe Partije, odgovorio je: „Ja sam rođen sa ovom idejom i s njom ću, ako

treba, i umrijeti“. Umro je u 41. godini života, u zatvoru Bališt 1976. godine.

Izvjesci Faik bio osuđen je na osamnaest godina zatvora jer je slušao pjesme preko radio Skoplja. Komšija ga je prijavio Sigurimiju, albanskoj tajnoj policiji, jer se i to smatralo neprijateljskim djelom. Na suđenju je pitao zašto nisu napravili radio koji „hvata“ samo Tiranu. Ništa nije pomoglo. Najbolje godine života proveo je u nekom logoru nadomak Skadra, radeći u kamenolomu.

I njega sam sreo 90-tih godina prošloga vijeka. Ostao je bez porodice i tražio da mu pomognem da ode do Novog Sada, u kojem je živjela prijateljica koju je upoznao u logoru. Nisam saznao da li je pronašao, ali sam čuo da je umro iznenada, kao što obično umiru ljudi koji su, krivicom drugih, od života dobijali samo uvrede i poniženja. Zapravo, ljudi koji nisu ni živjeli, već samo trošili dane.

I priču o „musafima“ sam, također, pronašao u Sejdovom Dnevniku. Kad je 1967. godine u Albaniji vjera dekretom zabranjena, sve knjige s vjerskim sadržajem pohranio je u drveni sanduk sa duplim dnom. Tu su ostale više od trideset godina. Knjige su sačuvane u doba bezbožničkog režima, ali ih više niko nije znao čitati. Sejdo je prije nekoliko godina

preselio, ali, ostao je dnevnik da svjedoči o jednom vremenu i neuspjelom eksperimentu nad ljudima.

Svih proteklih godina bio vezan za naše ljude u Albaniji. Uvijek sam se pitao šta se krije iza „linije”. Njima sam posvetio jedan ciklus svojih pjesama. Žalio sam ih zbog sudbine i totalitarizma u koji su upali tuđom krivicom. Po završetku rata na Kosovu, obišao sam sva naša sela tamo i vidio jad i bijedu. Vidio sam bunkere na svakom koraku i ljude kojima je neko pokušao oduzeti dušu. Da se po zidovima pojedinih domova ne vide ostaci parola iz Enverovog perioda, čovjek bi pomislio da se vratio u XVII stoljeće, jer sve na to podsjeća.

Kasnije sam sve rjeđe odlazio tamo. Ponekad su sa te strane dolazili pljačkaši, koji su ljudima krali stoku i sjekli drva, pa se moja žalost vremenom pretvarala u srdžbu i bijes. Nisam mogao vjerovati da tako postupaju ljudi u ovom vremenu. Shvatio sam da je, na silu instaliran „vulgarni ateizam”, ostavio duboke tragove u svijesti ovih ljudi. Jer, kad čovjek prihvati ateizam, bez nauke i saznanja, ostaje samo vapajuća praznina.

I Nazif Dokle, veliki čovjek s druge strane granice, govorio je mi često o tom vremenu i „godinama koje su pojeli skakavci”. Jednom mi je rekao da se više ne čudi tom vremenu, nego kako je mogao biti ubijeđen da je to najbolji sistem na svijetu. U jednom pismu iz 1992. godine pisao mi je: „Samo oni koji su živjeli po albanskim zatvorima, možda znaju šta te je moglo snaći ukoliko si htio saznati nešto više od onoga što je prošlo kroz sito cenzure.”

Ljudske iluzije i zablude nikada ne prestaju. Samo se ponavljaju i razlikuju u nijansama.

NIŠAN-PLOČA

Mlike je veoma pitomo mjesto i, kažu, jedno od najljepših sela u Gori. Nalazi se na mjestu gdje Brodska rijeka potpuno gubi brzinu i okruženo je zelenim livadama i šumama. Poznato je i po tome što je u proteklih pedeset godina većina stanovnika emigrirala u Beograd. Tamo danas živi oko hiljadu Mličana, dok u selu tek stotinu, mahom starijih. Seoska škola je zatvorena, jer nekoliko godina u selu nema nijednog učenika.

Međutim, Mlike je mnogo poznatije po nišan-ploči na seoskoj džamiji. To je jedna pravougaona kamena ploča uzidana u munaru džamije, desno od ulaza. Natpis je, naravno, na arapskom jeziku a prevod na naš jezik glasi: „Dogradio ovu veleljepnu džamiju Ahmed-aga u godini 1268. kao što je bila sagrađena 688. po Hidžri, i tarih joj izreče.”

Ovaj natpis i godina na njemu izazivaju znatiželju mnogih historičara i etnografa. Svi oni postavljaju samo pitanje: odakle Islam na ovim prostorima prije dolaska Turaka Osmanlija?

Odgovor se, možda, nalazi u predaji nekim i dokumentima otkrivenim u posljednje vrijeme. Naime, pretpostavlja se da je tokom krstaških ratova

iz Sirije na prostor Povardarja, a kasnije i Gore, stigla povećća grupa muhadžira, mahom zanatlija. Pošto je većina njih bila iz provincije i grada Halepa, njihovi potomci još čuvaju porodično ime Halepovci (Aljabakovci), a ima ih u Mlikama, Kruševu, Dragašu i Restelici. Također, ima ih i u Prizrenu, gdje su kovači i zanatlije, kao i u drugim dijelovima Kosova i Makedonije. Pojedini zanati u Gori, naročito puškarski i kovački, direktno se dovode u vezu s ovim porodicama.

Mlička džamija i nišan-ploča mogu se povezati s ovim porodicama, jer sličnih dokumenata islamske kulture iz ovog perioda ima i u Povardarju, koje odavde nije tako daleko. Kao potvrda ovome je i dokument koji smo dobili iz Damaska 1995. godine od Ministarstva Vakufa Sirijske Arapske Republike, koji u prevodu glasi: „Mi, Muftijstvo Okruga Halep, u Arapskoj Sirijskoj Republici, potvrđujemo da je porodica Al-Aga jedna čvrsta i drevna porodica od koje je nekoliko članova iselilo 1095. godine i nastavljeno je njihovo iseljenje do 1291. godine i izgradili su džamiju u njihovom selu Mlike, da im bude mjesto za obavljanje vjerskih obreda. Na osnovu toga, ova džamija je zaista vlasništvo ovih porodica, odnosno, arapskih muslimanskih iseljenih porodica i nije od osmanlijskih građevina. Mi

potvrđujemo njihovo vlasništvo i molimo nadležne da im u tome pomognu.” (Slijede potpisi i pečat)

Mnogi su zadnjih godina osporavali originalnost ove ploče i natpisa na njoj. Međutim, predaja koja živi, i koja se prenosi s koljena na koljeno, govori da su mještani sela znali pravu vrijednost ploče te su je čuvali i sakrivali kroz vjekove. Poznato je da je džamija dva puta zapaljena i obnavljana, a ploča čuvana i sakrivana po tavanima, da joj se nešto ne dogodi. Kad je džamija zadnji put obnovljena, ploča je ugrađena u zid munare. I danas je na tom mjestu i pokazuje dubinu naših korijena.

Prije nekoliko godina, zadivljen onim što sam vidio na mličkoj džamiji, posvetio sam joj pjesmu „Božanska jazija“. Od svega što sam dosad napisao ova mi pjesma najdraža, jer je nastala u jednom dahu.

Teško mi pada kadse divimo tuđim vrijednostima, a svoje i ne vidimo. Svih proteklih godina sam pun neke srdžbe i ne mogu se smiriti dok posmatram kako jedan dio naroda luta i tumara. Zato sam pjesmu Božanska jazija završio stihovima:

*naši su djedovi i nane
u krpe umotane*

*po tavanima dugo skrivali
sve naše drevne nišane*

*drugi bi (da te imaju)
pjesmom do neba slavili tvoju ljepotu
a Tebi
(oprosti našoj skromnosti)
ostaje tek nekoliko
mojih ubogih riječi*

AMIDŽA HILMO

Pamtim ga dobro, iako sam bio veoma mlad kad je preselio. Pamtim ga po bijeloj bradi i zanimljivoj kapi, kakvih više niko ne nosi u našem kraju. Ali, najviše pamtim njegove priče o konjima, koje je naprosto obožavao. Govorio je da su stočne pijace prvo mjesto koje posjeti čim stigne u neki grad. Osim toga, pričao je da se nije dugo zadržavao u gradu na čijoj pijaci nema bilo dobrih konja. „Kede se kojni dobri, tujeka se i ljudi dobri”, bila je njegova omiljena uzrečica. Smatrao je da čovjek koji ne voli konje nije čovjek već samo njegova sjenka.

U ranoj mladosti, između dva svjetska rata, radio je u mnogim varošicama po Bosni i Sandžaku: Stocu, Prijepolju, Rogatici, Priboju na Limu, Sjenici i Novoj Varoši.

Po tim gradovima su još krajem XIX vijeka stvorene prve kolonije doseljenika iz Gore, posebno iz Borja. Gotovo nije bilo grada u Bosni i Sandžaku u kojem nisu radili Borjani, mahom kao slastičari i

buregdžije. Većina njih ostala je tamo, dok njihovi potomci samo iz priča znaju da su im očevi i djedovi rođeni negdje na Jugu, na nekoj planini između Albanije i Makedonije. Imena kao što su Šara, Kalabak, Koritnik, Galaič..., zauzimaju posebno mjesto u sjećanju ovih iseljenika. Mnogi od njih nikada nisu posjetili postojbinu svojih predaka, ali su naučili gotovo sve pjesme i priče iz starog kraja. Znali su imena i najmanjih mjesta, sokaka, svoja porodična stabla.

Tamo, u Bosni i Sandžaku, stvarali su zaseban svijet i način života, koji se prenosio pričama starih nana. I oni su u, doba Enverovog režima, dijelili sudbinu svojih sunarodnika koji su ostali „iza linije”. Njima je bilo čak mnogo teže, jer su im porodice živjele tamo, a oni umirali u svijetu bez traga i glasa.

Takve varošice najviše su odgovarale Hilmovoj filozofiji življenja. Samo se u kasabama mogao duže zadržati, dok veće gradove nije podnosio. Govorio je da nikada ne bi živio u gradu u kome ne poznaje većinu žitelja. Još je pričao da ljudi u velikim gradovima žive kao stranci.

Kad je dolazio u Goru, amidža Hilmo je uvijek dolazio na dobrom konju. Ljudi su dolazili da ga posjete, ali još više da vide konja. Hvalio je svakog konja i nije dozvoljavao da mu neko nađe mahanu. „Ovja se kojni a ne naši što ličet na magarina“, govorio je u zanosu. Na taj način podizao im je cijenu, jer ih je poslije par dana obično prodavao.

Drugi svjetski rat zatekao ga je u Priboju na Limu, gdje je pravio lokum i šećerleme i prodavao ih na tabli. Kad je početkom 1942. godine čuo da je u Foču ušla italijanska vojska, požurio je tamo nadajući se da će više zaraditi. Međutim, kako kaže narod „domaći hesap ne izlazi na pazar“. U Foču ulaze četnici, koji vrše masovni pokolj i neviđena zvjerstva nad muslimanima.

„Četnici i druge lokalne srpske postrojbe pobili su na tisuće muslimana u zimu sa 1941. na 1942. nodinu i u ljeto 1942. godine. Najveći su pokolji bili izvršeni u okolini Foče i Čajniča. Najmanje 2000 muslimana pobile su ondje postrojbe pod zapovjedništvom lokalnog četničkog komandanta Zaharija Ostojića u kolovozu 1942. godine, a u veljači 1943. godine pobijeno ih je više od 9000, od

kojih 8000 starijih ljudi, žena i djece.” (Iz knjige Vladimira Dedijera)

I Hilmo je bio u grupi za strijeljanje. Četnici su ga pretukli i ostavili pored puta, misleći da je mrtav. Kundakom su mu razbili čeonu kost. Ne pomjerajući se, sačekao je noć i krenuo prema Priboju. Sedam dana trebalo mu je da stigne od Foče do Priboja. Putovao je samo noću, dok se po danu sakrivao po žumi. Do kraja života ostalo mu je veliko udubljene iznad nosa, na mjestu gdje mu je smrskana kost.

Kad se malo oporavio, krenuo je prema Gori. Putovao je danima, što na konju, što pješice. Blizu Dečana primijetio je da mu nema konja. Slučajno je pored njega prošao čovjek na konju, iza kojeg su odzvanjale potkovice na kaldrmi. Pomislio je da je njegov konj „bos” (nepotkovan), ali kad se okrenuo, vidio je da u rukama drži samo oglav, a da konja nema. Iz Dečana vratio se nazad u Peć i tamo, u parku, pronašao konja.

Amidža Hilmo bio je iz Globočice, a dobro je poznato da Globočani mnogo vole konje i drva. O „kojnim” bi pričali danima i nikad ne propuštaju

konjske trke. Ranije su trke organizovane za svaku svadbu ili praznik. U Globočici više nema niti jednog trkačkog konja. Konjske trke se organiziraju samo u Restelici i tad, gotovo svi odrasli muškarci iz Globočice, odlaze u dvanaest kilometara udaljenu Restelicu i uživaju u sportu koji se polako gasi. Tako je i sa drugim stvarima koje su nekad bile sastavni dio našeg života i radosti.

A drva, ogrevna ili tehnička, posebna su priča za Globočane. I danas pominje se događaj koji se desio u vrijeme raspada stare Jugoslavije. Tada je blizu Globočice, na putu prema Borju, srušena granica i prestala je raditi carinska ispostava. Mještani sa obje strane granice pohrlili su prigrabiti, šta je ko stigao: namirnice, posuđe, namještaj i drugo. Amidža Hilmo, koji je prvi stigao u dvorište carinske zgrade, zgrabio je trupac na kome se cijepaju drva i na leđima ga donio kući. Kad ga vidjela njegova žena, bila je bijesna i nije se mogla načuditi njegovoj naivnosti. Svi su ponijeli nešto vrijedno, a on na leđa natovarivši balvan. Ženi je samo kratko odgovorio: „Nikat ne sme imalje vakov trup za drva.”

Postoji legenda prema kojoj je nekad davno u Globočici postojala stroga zabrana sječe bukovog

drveta, iz Čestaka. Za lopove bila je predviđena stroga kazna. Ukoliko neko bude uhvaćen sa ukkradenim drvima, u centru sela vađen mu je zdravi zub. Na taj način štitila se šuma a drva koristila samo za pravljenje alata: rala, samara, držalja i slično.

Danas je Čestak, koji pripada Šumskom gazdinstvu i čuvaju ga dvojica plaćenih šumara, na udaru mnogih s obje strane granice. Žalosno je posmatrati kako se rastače nešto što je nekad imalo simboliku discipline i reda našeg naroda.

Amidža Hilmo je kasnije, kad je prestao odlaziti na gurbet, postao seoski imam. Onako priučen, više je koristio životno iskustvo nego neko znanje, dok je džematlijama držao dersove. Neki su govorili da je dobar imam, drugi su zbog njega prestali dolaziti na namaz, jer su smatrali da „džambaz” ne može biti hodža. Njega je to puno žestilo, pa je umio kazati: „Zašto dohidaje vo kafana ke igram domine. Tamo ne im smetam. A vo džamija nejdet od mene, ma nemoj! Oni samo tražet izgovor da ne vršet svuje dužnosti. Oni ne bi vljezljje vo džamija, taman da je reis-ulema imam.”

Kad je preselio, najmlađi sin je Hilmi napravio mezar s nišanima. Braća su se prije toga dogovorila da će zajednički praviti mezar, te je najmlađi sin iz Novog Pazara donio velike mermerne nišane, s natpisom o godini rođenja, preseljenja, ali i imenima onih koji podižu nišan. Kasnije je Hilmov najmlađi sin nekoliko puta tražio od braće da plate svoj dio za nišane, a kad to nisu uradili, on je na nišanu, ispod njihovih imena, dopisao: „Pare nisu dali.” I to je bilo u skladu sa životom rahmetli Hilme, koji je čitavog života bio poseban. U mladosti je radio stvari koje je trebalo raditi kasnije, dok je u starosti radio nešto što je propustio u mladosti. Zbog toga je svaki njegov postupak ostao posebna priča za okolinu. I danas se u našem kraju veoma često čuje rečenica: „Take z boreše rahmetlija Hilmo”.

RAT I NAFAKA

Tri dana prije početka NATO napada, Faruk Bego je s porodicom napustio kuću i radnju u V. na Kosovu i jedva se dovukao do svog sela. Poučen iskustvom iz prošloga rata znao je da, zbog daljine od centara i glavnih puteva, Gora može biti najsigurnije mjesto. Do kuće je putovao preko Brezovice, jer je put kroz Crnoljevsku dolinu i Dulje bio zatvoren, zbog borbi koje su se vodile na tom prostoru više od godinu dana. Poliscijske i vojne kontrole bile su česte, a autobus kojim su putovali od Prištine do Dragaša zaustavljan je i kontrolisan desetak puta.

Faruk je bio od ljudi koji dobro paze šta govore i uvijek gledaju „svoja posla”. Prethodnih godina nije se eksponirao i zauzimao stranu – albansku ili srpsku. Često je govorio da je ovo Balkan i da je petljanje u politiku kao „hodanje po žici”, jer u svakom trenutku možete pasti i nestati. Tako je vaspitavao i djecu, koja su u svemu ličila na oca. I u selu su bili povučena i primjerna porodica.

Kad je počelo bombardovanje, bio je preplašen i danima nije izlazio iz kuće. Djeci je zabranio da napuštaju kuću, da ih slučajno ne mobilišu u, što bi

bio kraj svih njegovih nada da će zadržati svoju imovinu u V. U svom dnevniku, koji je vodio svih 78 dana bombardovanja, zapisivao je sve važnije događaje i ratna preživljavanja.

Nedjelja, 28. mart 1999.

Prvi je dan Kurban-Bajrama. Sam sam u svojoj kući. Danas je peti dan NATO napada. Osjećam neku tjeskobu oko sebe, u sebi. Strah. Bajram-namaz smo klanjali u seoskoj džamiji i posjetili mezarluke. Sve je tako sivo, sumorno. Loše vijesti stižu sa svih strana. Ne znam šta će biti s nama. Noći su duge i presporo prolaze. S prvim mrakom isključe struju i nema je do jutra.

Srijeda, 31. mart '99.

Zbunjen sam situacijom i ne mogu shvatiti neke stvari koje se pripremaju. Vjerovatno su negdje napravljeni planovi u koje ćemo se teško uklopiti. Niko ne zna šta nas čeka i što nam valja činiti. Bože veliki, zar će nas zadesiti sudbina Bosne? Pitam se da li će poslije svega što se ovdje dešava život uopće imati smisla.

Nedjelja, 25. april '99.

Proletno sunce zaplelo se u krošnjama. Nikad ljepšeg proljeća u baščama, po livadama, a nikad veće tuge u duši. Nikad većeg srtaha za sutra. Sve je tako neizvjesno i sve smo dalje od radosti. Tek sada dobro shvatam šta se desilo u Srebrenici, nekoliko godina ranije.

Čitam Korkutov prijevod Kur'ana, koji me malo smiruje i daje nadu da možda postoji izlaz iz ovog zatvorenog kruga. Primjeri iz Knjige daju mi utjehu da ćemo se izvući iz ovog haosa i ludila. Plašim se da će naš narod platiti visoku cijenu u ovome ratu. Stvari se kreću svojim tokom i mimo nas, a mi smo samo posmatrači i bespomoćni sudionici u haosu.

Nedjelja, 16. maj '99.

Putuje još jedan proljetni dan ispunjen bolom i strahom. Još jedna nedjelja ne donosi ni zračak svjetlosti, još jedan dan sličan drugim danima. Ljepota više ne stanuje ovdje. Nikad i ništa više neće biti kao prije. Ne mogu zamisliti od čega će živjeti ljudi kad je sve uništeno. Ne mogu zamisliti kako će ljudi živjeti jedni pored drugih poslije tolikog zla.

Četvrtak, 27. maj '99.

Vijesti ne najavljuju skori mir. Postoje samo

lažne inicijative, trikovi. U Hagu je podignuta optužnica protiv Miloševića i četiri srpska čelnika. Po okolnim brdima padaju granate, NATO nastavlja svoj posao. Glad prijeti mojim susjedima, prijeti svima. Nalazimo se kao u logoru, sa svih strana okruženi minskim poljima, bez puteva i bez nade.

A ratno proljeće putuje tromo, sa izbrisanom granicom između dana i noći. Putuje jedno proljeće koje ćemo, ako Bog da te preživimo, pamtiti do kraja života. Ptice pjevaju po cijelu noć; neke čudne ptice kakvih dosad nije bilo u našem kraju. Možda su, tražeći ljude, stigle preplašene od neprekidne buke. I tokom rata u Bosni, bježeći od neprekidne pucnjave, mnoge zvjeri su stigle do naših krejeva.

Nedjelja, 30. maj '99.

Čovjek se na sve privikne. Noćas u jedan sat iza ponoći, po treći put od početka rata, dolazili su „apači”. To su helikopteri koji tokom noći gađaju karaule i položaje jugoslavenske vojske. Paljba je trajala 35 minuta. Ove letjelice usred noći priređuju strvičan prizor. Njihova buka je užasna i stvara paniku od koje niko ne može zaspati do jutra. Mala djeca plaču i niko ih ne može smiriti. Prilikom prvog napada, prije gotovo mjesec dana, bila je porušena karaula na Koritniku, kad je poginulo više vojnika,

među njima i jedan vodnik iz Ljubošte.

Subota, 5. juni '99.

Rat je, izgleda, pri kraju. Toplo vrijeme, velika suša. Valjda je rat nesreća koja ne dolazi sama. Zajedno sa dva svoja bratanca išao sam u planinu po štavalj i cvijeće. Iznad nas su, mada rijetko, nadlijetali avioni. S okolnih brda odjekuju rafali. To srpski rezervisti i regularna voska slave „pobjedu” nad NATO-m. Čudan neki narod, sve od kosovske bitke slavi poraze i pretvara ih u pobjede. Nedavno sam u jednom udžbeniku historije pročitao da je ishod kosovske bitke još nepoznat, bez obzira što je, nakon toga, Turska vladala još pet stotina godina.

Dobio sam pismo od jednog prijatelja iz V. Javlja mi da je radnja opljačkana, dok su kuća i trafika na autobuskoj stanici potpuno uništene. Pretpostavljam da šteta prelazi sto hiljada njemačkih maraka. Od svega što je donio ovaj rat najteže mi padaju pljačkaški pohodi razularenih bandi. Pitam se da li je od krstaških ratova do danas bilo vojske s manje morala. Mnogo je ljudi na svim stranama koji se ne plaše harama. Ali, kad to rade regularne vojne jedinice, tu nema sreće i sigurno se ide u propast. Vojska koja pljačka ne može pobijediti u ratu, govorili su naši stari.

Četvrtak, 10. juni '99.

Sinoć oko 22 sata srpski generali potpisali su mir u Kumanovu (čitaj: kapitulaciju). Rat je, najzad, završen. Za 78 dana je uspio NATO, iz zraka, natjerati spsku vojsku na predaju. Srbijanski radio javlja o pobjedi miroljubive politike za koju se zalagao predsjednik. Osjećam veliko zadovoljstvo zbog završetka rata, osjećam radost. Ipak smo dobro prošli u ovom ludilu koje ostaje iza nas.

Subota, 12. juni '99.

Rano jutros snage Alijanse su ušle na Kosovo. Ovo je početak kraja jednog perioda. Kod većine naših ljudi vlada velika neizvjesnost. Jugoslavenska vojska i policija razočarano napuštaju položaje. Slično se događalo u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni. I naši rezervisti nekoliko dana bili su u dilemi šta uraditi s oružjem koje im je ostavljeno. Sve me podsjeća na slike iz romana u kojima je opisana kapitulacija Jugoslavije, aprila 1941. godine

Nedjelja, 13. Juni '99.

Negdje oko 16 sati i posljednji autobus sa srpskim vojnicima napustio je selo. Ne znamo šta se dogodilo, a nismo ni svjesni šta će biti dalje. Sve sama nagađanja, čuđenje. Od danas, mada još nisu

stigle međunarodne snage, počinje protektorat nad Kosovom. Neki ovaj dan doživljavaju kao tragediju, dok drugi kao početak novog života. Ja jedino znam da ništa neće biti kao prije. Rat je, konačno, prestao, a neizvjesnost nas i dalje sve muči. Na rat smo se brzo navikli, za mir će nam trebati mnogo godina. A vrijeme, smireni sudija, pokazat će šta se uistinu ovdje dogodilo.

Nakon povlačenju srpskih snaga s Kosova, put prema Prizrenu blokirale su izbjeglice iz Opolja, koje se vraćaju iz Albanije. Tek krajem juna Faruk je odlučio otići do V. i obići imovinu.

Bio je iznenađen slikama koje je vidio. Grad je još smrdio na paljevinu, mnoge kuće bile su do temelja porušene. Sve tri gradske džamije srušene, a ona glavna, u centru varoši, porušena do temelja. Na mjestu gdje je bila džamija, stara više od tri stoljeća, nije ostalo ni kamena. Tu je Faruk plakao kao dijete, jer je mnogo puta u njoj klanjao namaz. I Farukov rahmetli babo klanjao je tu i bio veliki dobrotvor, poštovan od džematlija.

Stara kuća bila je sačuvana, dok je lokal u centru

grada bio demoliran i iz njega su lopovi odnijeli sve vrijedne stvari. I iz kuće je sve pokradeno, ostali su samo zidovi. A krali su svi; u početku su najvrednije stvari uzeli Srbi, kasnije su sitnije odnosili Cigani, dok su, na kraju, u opštem haosu, i Albanci pokupili ono što je preostalo. Lopovi nemaju naciju, za njih su haram i halal jedno. Prvi komšija, Albanac, kome je kuća bila zapaljena i koji je stanovao u sobama bez tavana, zamolio je Faruka da prvu noć prespava kod njega, bojeći se da mu se nešto loše ne dogodi. Komšija je govorio da su u grad stigli nepoznati ljudi, koji ulaze u napuštene kuće i otimaju lokale. Faruk nije mogao vjerovati da se i njemu može nešto loše dogoditi, jer je svih proteklih godina dijelio sudbinu svojih susjeda.

Sutradan je odlučio zastakliti izloge na radnji. Otišao je kod staklara, sa kojim se družio od rane mladosti. Rekao mu je da ima puno posla, ali će učiniti sve i da u toku dana završi posao. Predveče, dok se spremao otići kod komšije na spavanje, u radnju je upala grupa nepoznatih mladića u crnim košuljama i napali ga govoreći:

- Stari, za vas ovdje nema mjesta!
- Zašto nema mjesta? - upitao je Faruk.
- Tvoji su sinovi bili „obučeni”.
- Moji sinovi, to nije istina!? Moji su sinovi

uvijek znali šta rade. Ja sam djecu vaspitavao da budu dobri sa svima. Pitajte u gradu za moje sinove. Svi ih znaju. Pitajte sve naše komšije. Ne griješite dušu za moju djecu. Bog mi je svjedok da nisu bili „obučeni“.

Ljudi u crnim košuljama ga nisu slušali, samo su, kad je završio, rekli „da bi vidio Boga da je samo malo mlađi“, a ovako mora još noćas napustiti grad. Sve je mogao očekivati, ali ne i to da za njega nema mjesta u gradu u kojem je proveo čitav život i uložio sav imetak.

Vratio se u Goru i rekao djeci da ništa nije onako kako je mislio. Odlučio je sve prodati i potražiti nafaku na drugoj strani. „Svijet je veliki i čovjek treba sreću tražiti tamo gdje je miran i spokojan“, govorio je djeci.

Alija Džogović: *Priče iz Gore*

Sadik Idrizi Alabak, pjesnik i publicista iz šarplaninskog sela Kruševo, nedaleko od Dragaša, u Gori, već se afirmisao kao stvaralac osobitog književnog dara, naučnih afiniteta i motivacije da svoj lijepi gorski zavičaj predstavi čitalačkoj i književnoj javnosti u pravom svijetlu: njegovu istorijsku sudbinu – “sudbu čeloveka”, kako bi rekao Šolohov, zatim njegov bajkoviti i impresivni multikulturni sadržaj u kojem je zgusnuta mnogovjekovna egzistencija – gdje se radost i tuga miješaju u jedan božanski napitak (bez kojeg se ne mogu zamisliti ni Gora ni njeni ljudi); te njegov poetski govor sa čudastvenom polifonijom i semiotikom. Meni se, u kontaktu sa ljudima Gore, uvijek činilo da oni ne govore uobičajenom retorikom i govornom komunikacijom, već da pjevaju među sobom. I sada tvrdim, da oni svoj govor *zbore*, da mu daju osobitu tonsku boju, melodiju i ritam, koji se sadrži i u onoj ekspiratoričnoj prozodemi – te u njegovom sintagmatskom muzičkom karakteru. Sve je, dakle, u ovom govoru: i rečenica, i gnom, i stih, i kontekst. Sve to može biti sadržano samo u jednoj riječi. Svaka riječ je, ovdje, priča (bajkovita i istorična), a u njoj je otisak života i smrti, otisak prirode, pečalbe, tuge i derta. I samo jedna riječ može biti stih, strofa, pjesma.

Ovim semantemama, iz bogatog dijalekatskog sistema Gore, Sadik Idrizi je izgradio svoju poetiku – svoj osobeni stilski manir, nalazeći ga u sopstvenom govoru, u govoru svoje nane i svojih Goranaca u skrovitim selima između visokih šarskih visova. Transformišući leksiku ove dijalekatske oblasti u standarde bosanskog jezika, Sadik Idrizi je pokazao koliko su ove jezičke norme bliske po svojim lingvističkim sadržajima, poetskoj fleksiji i poetskoj funkciji u umjetnosti kojoj je riječ kreativna materija, kulturna tradicija i nacionalni (bošnjački) identitet od ijekavskih i ikavskih izoglosa, na zapa- du BiH, do ekavskih i poluglasničkih refleksa Šare – i istočnije od nje.

Pjesnik Sadik Idrizi objavio je do sada nekoliko knjiga stihova, kao i veći broj naučno – publicističkih tekstova. Sada se, što se i očekivalo, javio i sa knjigom priča, goranskih priča – priča o Gori i Gorancima sa obje strane “Berlinskog zida”. Knjiga ima podnaslov “Granica – zid”, što asocijativno potvrđuje onaj razmak u istoriji, životu i duši jednoga naroda – Bošnjaka cijele Gore: ove “ovamo” i one “onamo”, ove između Koritnika i Ljubotena i one galaičko – ljumanske. A jedno su stablo, jedna pjesma, jedna sudbina, jedan govor. Samo ih dijele potoci što teku niz resteličke šume, južno od Kruševa i kroz selo Orćušu, te pored sela Borje i Zapod. Berlinskim zidom su podijeljeni na dva tamna vilajeta, a sve im je drugo isto: i riječ i tepeluci tereta na glavi, i duša pečalbarska, i snovi o boljem životu, i one

usmene prikaške, i pjesme (kojima se preko granice-zida dogovaraju i raspituju ko je umro a ko se rodio, ili oženio, ili koga su aramije ubile, ili vlasti odvele u neki logor i zindan). Odvojeni su im i novi mezari, a oni stari su već dobro travom ili šumom obrasli, i oni najstariji – s bogumilskim predznakom, ovdje-ondje se tek raspoznaju, jer je hrišćanska nemanjička inkvizicija zatrpavala lažnom politikom i lažnim porijeklom – po načertanijevskoj asimilatorskoj logici. Ali, eto, ostaše dobri Bošnjani – dobri ljudi Goranci i Goranke. Još i danas uspravno stoje stećci njihovih bogumilskih pradjedova, čija su imena prepoznatljiva i u prvim turskim popisima obavljenim poslije kosovskog boja – koji je bio prelom u životu i kulturi balkanskih naroda, pa i Goranaca, jer su pretekli živi poslije nemanjičkih progona bogumila i “urezivanja njihovih jezika”. Zato su preci Goranaca i Župljana, i drugih u kosovskom vilajetu u Islamu našli svoju slobodu i ljudsku egzistenciju – i, s pravomo može reći, bili prethodnica i prvi muslimani, prvi dobri Bošnjani u balkanskim arealima. Preporodu i afirmaciji dobrih Bošnja- na, od bana Kulina ovamo, po Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Kosovu... davali su nacionalnu boju i karakter i preci Goranaca i Župljana, kao i oni s druge strane Šare – na predjelima Urviča, Jelovjana, Radike, što je potvrđeno njihovom zajedničkom tradicijom, imenoslovom, radnom i porodičnom kulturom, folklorom, pjevanjem i pripovjedanjem o istim ličnostima i temama.

Pjesnik Sadik Idrizi krenuo je od iste životne slojevitosti, od istih tema o ljudskoj sudbini utkanoj u svaku leksemu, narodnu pjesmu i narodnu priču, u svaku šaru lijepe goranske nošnje, u svaki ornament na ćilimima, pa čak i na čarapama.

Uspostavljajući svoju sopstvenu stilistiku (stilsku normu) Sadik je primijenio stilski model narodnog govora i usmenog stvaralaštva svojeg zavičaja – i time stvorio originalni umjetnički govor i stilski manir.

II

Sadikova knjiga sadrži dvanaest proznih tekstova. Sa aspekta teorije književnosti ovi tekstovi se mogu staviti pod odrednicu *kratka umjetnička priča*, sažeta realistička proza koja u osnovi ima neki stvarni događaj, transformisan i u usmenu narodnu formu – najčešće pjesmu, prozno predanje, šalu, gnomu, ali i u istorijsko pamćenje. Pisac je vješto birao teme iz korpusa narodnog folklora, one najakutnije i najekspozitivnije u životu naroda Gore s obje strane “zida”, formulišući oko ovih tematskih sadržaja prozno pričanje po modelu goranskih pričaški – strogo realistički, ali vrlo često i novelističkim žanrom i lirskom stilogenošću, gdje se u bogatstvu motiva i lirskog sentimenta dominantno ekspaniraju motivi muhadžirluka i pečalbe. Naravno, u ovoj složenoj tematici zastupljeni su oni poznati motivi

koji su skoro postali *stalni motivi* i atributi svakodnevnog života Goranaca, atributi njihove sudbine, svakodnevni sociokulturni i egzistencijalni folklor.

U diskursu ove kompaktne motivistike su težak rad u egzotici Šar-planine i u tuđini (na pečalbi), skoro naslijeđeno biološko breme tuge i lamenta na neizvjesnošću i nepoznicama budućnosti, znak jednakosti između rođenja i smrti, istorije kao zatamnjeni vilajet, vječita borba sa silama prirode i nasiljem onih koji nose zlo u jeziku i ognju, zatim ona velika usmena knjiga zvana pjesma, igra i zvuci goča i zurle pomiješani sa planinskim cvijećem i čemerom, te ona feniks-ptica koja se, kada selo opusti, ponovo vine iz pepela nekog starog ognjišta i selo opet živne.

Pisac je ovim pričama apostrofirao i one stare goranske (pagansko – bogumilske) kultove kao što su cijena snage (Karcula), uzvišenost ljubavi (Jusuf i Džemilja), plemenitost i božanski lik majke (Javori), kult umrlih, “našinski” govor, kult pjesme i igre, kult cvijeća, i drugih bilja, kult proljeća i sunca, kult ognjišta i kuće – pa i onog *trupca* što ga je amidža Hilmo dokotrljao otuda “iza linije” (Amidža Hilmo)...

Meni se čini da se život nigdje nije tako nagomilao, slojevito i veličanstveno, kao ovdje, na Šar- planini. i opet mi se čini da je ova planina nikla iz ljudske patnje i prometejske snage, da je tako visoko narasla i da danas biva sve viša taložeći život na život plemenitih gorštaka.

Tako je Šara postala ogromni stećak – najveća pločanišan sa onom humkom na mjestu Javori. Tako postaju visoke planine – od energije zvane čovjek.

Čovječnost i humanizam su osnovne filozofske aksiome, odnosno mudrosti, u životu ovih ljudi, a piac je, možda intuitivno, literarno aktuelizovao baš ove ljudske vrijednosti – gotovo u svakoj ličnosti. A spektar tih vrijednosti je širok, razložen na konstituante karakterologije gorštaka, muhadžira, putnika, žena koje čuvaju dom i slažu one “kopice” na njivicama, te onih *dejki* čija je ljubav jača i od smrti, koje svoju ljubav éute i nose sa sobom u vječnost, kao Džemilja u narodnoj pjesmi “Jusuf i Džemilja” i istoimenoj drami Hamida Isljami, te u istoimenoj priči Sadika Idrizi. Uočljivo je da su ova pjesma i ova tema u Gori osobito popularne. Pjesma se pjeva sa osobitim žarom, o Jusufu i Džemilji se pripovijeda, pa je ova ljubavna storija već prešla u legendu – u usmeno predanje po modelu epske formule koju vjekovima neguju goranski aedi i rapsodi. Zato, zbog svoje ljepote i epsko-lirske sadržine, ova povijest postala je privlačna i za pisce u Gori, ali i elemenat goranskog kulturnog i duhovnog identiteta.

III

Predanje o Jusufu i Džemilji, u Gori jedna od najomiljenijih tema, inicirala je i pisce iz ovih krajeva da

u različitim poetskim oblicima afirmišu uzvišenu ljubav, kao najveći čin u životu dvoje zaljubljenih. To je onaj vječiti baladični sociomotiv kao u pjesmi Omer i Merima i Šekspirovoj tragediji Romeo i Julija. Sadik Idrizi je ovoj historičnoj goranskoj temi prišao analitički - naučno -pripovjedački, ali u osnovi pjesnički i s osobitim pijetetom prema moralnim vrijednostima Džemilje i Jusufa. Po ovom predanju oboje su iz sela Kruševo. Tradicionalnim (ukorijenjenim) sukobom, i ova ljubav nije ostvarena. Džemilja je “ispraćena” na Šišteečko grobište, a Jusuf se izgubio negdje u Anadolji, da bi u starosti zadnji put, daleko od zavičaja, čuo zvuk čobanskog kavala i njegov dirljivi melos, sročan u Gori na događaj o njegovoj i Džmiljinoj ljubavi.

”Persijski ćilim” je socijalno-realistička priča o Idrizu iz Kruševa i Muratu iz Rapče, ali i o svakom drugom Gorancu , jer je ovdje – na Šari život uvijek isti: ljudi se rađaju sa skoro istovjetnim sudbinama. Mezarište na Mavri je njihova matična knjiga – epopeja, odnosno njihova velika “Egipatska knjiga mrtvih” (rečeno po modelu komparativne metafore).

Pripovijest “Senka” je novelističkog žanra, lirskopska priča o sestri i braći – tipična za muhadžirsku sredinu Goranaca.

“Cijela je naša prošlost takva”, madžirska, u legendama i fragmentima, reći će pisac u priči o pelivanu Karculi (“Pelivan Karcula”) - o snazi koja je simbol ljudske fizičke i duhovne snage svakog Goranca, a borba

i pobjeda osobiti ideal i kult u ovoj sociosredini. Likovi su dio ambijenta, slika čiste prirode – samostalne i autentične. I kada se posumnja da je čovjek ovdje “drvo bez korijena”, po onoj prastaraj mitskoj temi, onda iz novog korijena se reinkarnira novo stablo, kao oni javori u Restelici. Tu je Begzadin grob – mezar Velike Majke, slične onoj Šahi iz Šahovića, i onim majkama iz Srebrenice. Priče su poznate, i njihova istorija. Pjesnici im napisashe pjesme, poeme, napisashe mevlude...lijepu priču o Begzadinoj tragici i uzvišenom dostojanstvu napisa Sadik Idrizi. Njen moralni i herojski čin ravan je onom koji nam je Sofokle ispričao o Antigoni. Lik majke Begzade građen je od epskih elemenata Antigone, Andromahe, i one Majke Sparćanke koja je svoju moralnu veličinu učinila vječnom sintagmom “s njim ili na njemu”. Dakle, Homer na visokom Skardusu, u Gori, ne prestaje da pjeva i pripovjeda.

“Jetim” je još jedna priča o madžirluku – onom od Stratorja do Crnog mora. Husein Rogač, madžir-jetim, reći će: “Najteže je odvojiti se od mrtvih, ostaviti mezarje pored puta” i “Muhadžiri dva puta umiru”. A zatim se pita: ”Za kojeg sam sultana ostao jetim?”

Takve su priče o Gorancima. dirljive, tužne, mučne. Kao ona o Sulejmanu Toru (“Šamar”) koji nije mogao da otrpi šamar, niti da ga napasniku vrati – onom žandarmu pijanduri Saviću koji je “šutirao svakog koga bi sreo sa bijelom ravnom kapom na glavi.” Toro je jednostavno otišao iz zavičaja – u madžir.

“Granica” je priča o “zidu” prije Berlinskog zida. I ovdje, na Šari, preskakalo se preko nevidljivog i opasnog zida, grabile se lijepe *dejke* i odvodile u Nevidbog. “Našu su tetku grabili” , kaže jedna ličnost. Grabili su sve što se može ponijeti i potjerati. Ipak, ostalo je ognjište – sa kultovima o kući, vatri, pa čak i o *trupcu* na kojem se krata drva (priča “Amidža Hilmo”). Hilmo će svojoj ženi saopštiti lijepu radost: “Ovakav trup za drva nismo imali nikad”. Zaista, čovježno, moralno, impresivno. Svakako će i ovo biti kult drveta, kult kuće. Konj i drvo se u ovoj sredini osobito cijene – jer čine život.

“Nišan-ploča” je, po literarnom pristupu temi, analogna priči “Jusuf i Džmilja”, mada se po fabuli razlikuju. Pisac je i ovom prilikom primjenio naučno-književnu stilsku praksu. Tema je predanje i istoričnost o gradnji džamije u selu Mlike kod Dragaša, o kojoj je i sam Sadik napisao pjesmu sa lijepim tih-naslovom “Božanska jazija”. Nažalost, i pored ljepote i duhovnog značaja ove džamije, Mlike su tužno selo, sa još nekoliko starijih žitelja. Pjesnikov lament nad “lutanjem i tumananjem našeg naroda” je opravdan.

“Nišan-ploča” i tih “Božanska jazija” idu u red lijepe literature koja se stvara u Gori na bosanskom jeziku i na njegovoj dijalekatskoj komponenti – na našinskom govoru.

Sadikove priče o Gori i Gorancima su dobro štivo za obradu u nastavi jezika i književnosti u školama na svim

nivoima. Preporučujemo ih i čitaocima – osobito onima čiji su afiniteti i interesovanja usmjereni ka estetskim vrijednostima književnog djela.

SADRŽAJ

JUSUF I DŽEMILJA	9
PERSIJSKI ČILIM	17
SENKA	23
JAVORI	31
KARCULA PEHLIVAN	37
JETIM	43
ŠAMAR.....	49
ČOVJEK NA BIJELOM KONJU.....	53
GRANICA	59
NIŠAN-PLOČA.....	67
AMIDŽA HILMO.....	71
RAT I NAFAKA.....	79
Alija Džogović: <i>Priče iz Gore</i>	89

Katalogizacija u publikaciji
Katalogimi në publikim – (CIP)
Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës

821.163.4-32 (496.51)

ALJABAK, Sadik Idrizi

Gora daleka i sama / Sadik Idrizi Aljabak.-
[Prizren: Alem], 2004 (Dragaš: “Goragraf“).-
89str.; 21 cm
Sadik Idrizi Aljabak: fq. 89

ISBN 9951-8518-3-5

*Štampanje prvog izdanja knjige pomogli su
Suzana i Tefidin Kuljići, koji trenutno žive u Cirihu.
Autor knjige im se od srca zahvaljuje i moli Allaha
dž.š. da ih nagradi onako kako samo On nagrađuje
za dobra djela.*

